

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Аналітична доповідь

Київ
2015

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове.

Авторський колектив:

Кудряченко А.І., д. і. н., проф.

(керівник авторського колективу)

Толстов С.В., к. і. н., доц.

Метельова Т.О., к. філос. н., доц.

Солошенко В.В., к. і. н., доц.

Богданович І.І., к. е. н., доц.

Самойленко С.Г., к. і. н.

Розумюк В.М., к. політ. н., ст. н. с.

Бульвінський А.Г., к. і. н., доц.

Врадій О.С., к. політ. н.

Клименко О.А., к. політ. н., ст. н. с.

Миклашук І.М., к. політ. н.

Ткаченко І.В., к. і. н.

Шморгун О.О., к. філос. н., доц.

Фощан Я.І., к. і. н.

Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь / А.І. Кудряченко (кер. авт. колективу), С.В. Толстов, Т.О. Метельова, В.В. Солошенко, Г.І. Зеленько [та ін.]. – К. : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015. – 88 с.

В аналітичній доповіді представлено комплексний аналіз ролі міжнародних організацій та донорських структур у становленні громадянського суспільства в Україні.

Авторами доповіді досліджено основні напрями діяльності міжнародних міждержавних організацій, міжнародних та іноземних НУО, а також донорських фондів щодо поліпшення спроможності участі неурядових громадських організацій у процесах консолідації українського суспільства.

Проаналізовано використання досвіду неурядових організацій, що діють у країнах з розвинутою демократією, в сприянні більш ефективним формам взаємодії між органами державної влади та українським суспільством.

Сформульовано висновки і рекомендації щодо поліпшення використання можливостей організацій громадянського суспільства з метою прискорення реформ, впровадження практики відповідального урядування та поліпшення рівня довіри суспільства до органів виконавчої та законодавчої влади. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, а також застосовані в галузі суспільно-політичних наук.

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015

© Видавець Михайленко, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Частина I	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ	
МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ	
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	9
1.1. Засадничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову	
громадянського суспільства в країнах Європи	9
1.2. Класифікація міжнародних організацій та специфіка	
їх співробітництва з інститутами громадянського суспільства	19
1.3. Еволюція діяльності міжнародних організацій в Україні	22
Частина II	
НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ	
ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОГС В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	28
2.1. Міжнародні організації та ОГС в Україні: напрями	
співробітництва та механізми взаємодії	28
2.2. Інституційна роль провідних міжнародних організацій	
у підтримці організацій громадянського суспільства в Україні	36
2.3. Підтримка ОГС міжнародними організаціями в Україні	
та постсоціалістичних країнах	43
2.4. Система та механізми функціонування ОГС у країнах світу	47
Частина III	
ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОЗБУДОВУ	
ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ	54
3.1. Стратегія реформування вітчизняної системи державної	
підтримки розвитку ОГС	54
3.2. Протестні рухи та феномен «Майдану» в контексті	
розвитку громадянського суспільства в Україні	59
3.3. Роль міжнародних (європейських) організацій у розбудові	
демократії в Україні в контексті підтримки інституцій	
громадянського суспільства	65
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	78
ОПУБЛІКОВАНІ АВТОРАМИ ДОПОВІДІ ПРАЦІ ЗА ТЕМОЮ:	
«РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ	
ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ» ..	85
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	86

ВСТУП

У період трансформаційних перетворень в Україні, коли формуються головні, засадничі складові демократичного розвитку країни, розбудова громадянського суспільства набула особливої ваги. Розвинене громадянське суспільство є складовою й водночас передумовою демократичного поступу тієї чи іншої держави, коли ці дві складові взаємодіють між собою та формують розвинені соціально-правові відносини.

Громадянське суспільство існує за умов демократії та забезпечує демократичність владних інститутів і держави загалом. Натомість нерозвиненість і слабкість громадянського суспільства є однією з причин існування авторитарного чи тоталітарного режимів.

Особливостями організацій громадянського суспільства (ОГС), що відрізняють їх від інших організацій, є такі риси, як інституціоналізована основа, організаційна відокремленість від державної системи, діяльність, не спрямована на отримання прибутку, функціонування на принципах самоуправління та добровільний характер діяльності. Ці характеристики є доволі умовними, оскільки дають уявлення про організації громадянського суспільства як про суб'єктів, що відрізняються від державних або міждержавних акторів. Описуючи сутність ОГС, дослідники використовують кілька близьких за змістом понять – «неурядові організації» (НУО), недержавні організації (НДО), організації «третього сектору» та «некомерційні організації» (НКО), що загалом відображає типові ознаки недержавних акторів залежно від теоретичних підходів, покладених в основу аналізу їх діяльності.

У міжнародній практиці, у процедурі ООН та інших міждержавних міжнародних організацій (МОП, Рада Європи, ЮНЕСКО, МВФ) для визначення добровільних громадянських ініціатив, діяльність яких не спрямована на отримання прибутку, використовується поняття «неурядові організації» (non-governmental organisations). Цей термін акцентує увагу на автономному щодо держав та урядів стані організацій громадянської ініціативи. Від самого початку застосування цього поняття воно слугувало для позначення громадянської активності людей, що надходила знизу, оминаючи ініціативи урядових, владних, державних структур.

Становлення в Україні громадянського суспільства та його інституцій напряду пов'язане з поширенням та зростанням привабливості європейських цивілізаційних цінностей та все відчутнішим проявом глобальної тенденції демократизації суспільних процесів, яка поступово охоплює дедалі ширше коло держав і народів світу. Тим самим вказана проблема має як теоретичне, так і практичне значення в контексті утвердження демократичних засад міжнародного і міждержавного спілкування. Для європейських народів, як і більшості народів світу, пріоритетним є дотримання прав і свобод людини, міждержавного мирного та взаємовигідного спілкування як складових подальшого поступу людства.

Процеси становлення інститутів громадянського суспільства мають комплексний характер. Вони охоплюють не лише питання взаємодії суспільства і органів державної влади, прав та свобод громадян та гарантій дотримання їх з боку держави, а й діяльність політичних партій і громадських організацій, засобів масової інформації як соціального інституту тощо. Тобто ці процеси мають багатовимірний характер. Вони ґрунтуються на дотриманні базових демократичних принципів, які лежать в основі розвитку громадянського суспільства, політичних практиках, які уможливають конвенційну політичну участь організацій громадянського суспільства, дієвість власне інституцій громадянського суспільства тощо. Проблематика громадянського суспільства є предметом численних досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців [1]. Нині очевидно, що до найбільших досягнень, якими пишаються держави усталеної демократії, належать особиста свобода громадян, свобода думки, рівність громадян перед законом, політичний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітка ув'язка державного життя з конституцією та розвинуте громадянське суспільство. Головні демократичні цінності закріплені в Хартії прав людини Ради Європи та в Хартії основних прав людини Європейського Союзу. Ці документи стали своєрідним узагальненим каталогом непорушних принципів і цінностей демократії.

Однією з перших європейських інституцій, що стала займатися питаннями зміцнення миру та співпраці держав, утвердження прав людини, була Рада Європи, заснована 1949 р. У Статуті Ради Європи, прийнятому 5 травня 1949 р., було сформульовано її завдання: «Задачею Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [2].

Одним з головних завдань Ради Європи був і залишається захист прав людини. Європейська конвенція про захист прав людини, до якої приєдналися усі 47 держав-членів Ради Європи, є міжнародною гарантією захисту основних прав і свобод. З 1990 р. до Ради Європи вступили держави Східної та Південно-Східної Європи й тим самим вона стала загальноєвропейською інституцією. З цього часу вплив і політичне значення цієї інституції значно зросли. Рада Європи, її комісії проводять моніторинг щодо демократичності виборів, розвитку і правового статусу ЗМІ, формування нового законодавства, дотримання основних прав і свобод людини, становлення громадянського суспільства у країнах молоді демократії тощо. Часто про Раду Європи говорять як про попередній етап членства в Європейському Союзі, хоча з правового погляду тут немає ніякого зв'язку. Однак ще жодна держава не стала членом ЄС, якщо вона не належала до Ради Європи.

Демократичні принципи покладені в основу установчих договорів ЄС, що «базується на засадах свободи та демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також до верховенства права». У 2000 р. ЄС детально виклав свої принципи в Хартії основних прав людини, яка після ратифікації Лісабонського договору стала складовою частиною права ЄС. Тим самим, з 2009 р. у ЄС логічно зведені в сукупність громадські, політичні, економічні та соціальні права європейських громадян, а також осіб, які проживають на території Союзу. Хартія основних прав містить такі розділи, як «Гідність людини», «Свобода», «Рівність», «Солідарність», «Громадські права» і «Судові права». Звичайно, що ЄС не винаходив і не розробляв цих основних прав, натомість вони постають швидше частиною кращої європейської спадщини [3].

Кожен громадянин, який живе в тій чи тій з країн-членів Ради Європи, спираючись на Європейську конвенцію захисту прав людини, може звернутися до Європейського суду з прав людини, якщо він не визнає рішення національної правової системи, або, якщо його звернення проігнороване у власній державі. Водночас влада Європейського суду з прав людини також полягає в його силі переконання, адже він не має директивних повноважень стосовно національних судів та урядів.

Завдяки демократичному режиму та підтримці з боку влади громадських ініціатив та неурядових організацій у західноєвропейських державах вже в другій половині XX ст. сформувалося розвинуте і структуроване громадянське суспільство. Воно взаємодіє з владою, з державними структурами і з ним влада змушена рахуватися. Ці скла-

дові постають дієвими чинниками загальної політичної атмосфери, впливають на якісні характеристики функціонування держави, забезпечують непорушність демократичних цінностей і суспільного ладу.

У розвинених демократіях громадянське суспільство є рівноправним партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і навіть політичних завдань, надаючи якісні та економічно ефективні соціальні послуги. До числа останніх належать і ті, надання яких не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації. Найпоширенішими сферами залучення громадянського суспільства є: благодійництво та надання адресної й оперативної благодійної допомоги; представництво, комунікація та просування інтересів різних груп населення перед владою та серед політичних акторів; участь у розробці та ухваленні рішень і забезпечення, тим самим, більшої легітимності останніх; здійснення громадського контролю за владою та підтримка її у заходах боротьби з корупцією й іншими антисоціальними проявами.

Держави розвинутої демократії системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Така політична практика звільняє державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів для населення. Скажімо, у ФРН залучення неурядових організацій дозволяє заощаджувати понад 30% вартості таких послуг для держави. Громадянське суспільство сприяє підвищенню якості політичних і правових рішень завдяки повнішому врахуванню потреб населення, альтернатив і можливих наслідків владних рішень.

Залученість громадського сектора на всьому шляху від обговорення до прийняття публічно-правових рішень забезпечує останнім більш повну імплементацію їх населенням. На користь такої практики взаємодії влади з громадянським суспільством свідчать факти, що ілюструють економічну ефективність діяльності громадського сектора. Так, у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) громадські організації залучають утричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, аніж державні та комунальні установи соціального спрямування [4, с. 4]. На початку ХХІ ст. в різних країнах світу громадянське суспільство створило понад 25 млн. оплачуваних робочих місць, при тому, що найбільша транснаціональна корпорація створює лише 3,5 млн. робочих місць [4, с. 5].

В той же час відмова держави від комунікації з широкими верствами громадськості і відсторонення їх від формування політики перетворює громадський сектор на альтернативу та конкурента влади і в

соціальній, і в політичній сферах. Слабка взаємодія, чи її відсутність, вельми негативно впливає на рівень підтримки владних інститутів з боку населення, підриває легітимність публічних рішень та знижує готовність населення до їх виконання.

Власне ігнорування громадської думки, відмова від задіяння громадської ініціативи є однією з причин соціально-політичних конфліктів. Це повною мірою стосується як попередньої влади, яку акція протесту під час т.з. «Революції гідності» і громадянські протести по всій країні змусили зійти з політичної арени, так і нинішньої влади та політичного класу сучасної України. Саме спроможність інституцій громадянського суспільства сприяє процесам утвердження європейських демократичних цінностей і навпаки – поступ демократії покликаний максимально сприяти розвитку громадянського суспільства в нашій країні. Надскладна політична та економічна ситуація, якої ще не знала Україна за часів незалежності, окрім величезних викликів і випробувань, надає чи не останній шанс утвердження консолідованої демократії і зберегти державу у наявних кордонах.

Тому у пропонованій аналітичній доповіді авторський колектив ставив за мету проаналізувати основні напрями співпраці ОГС України та міжнародних громадських організацій, дати оцінку напрямам зовнішніх впливів і сформулювати рекомендації щодо оптимізації напрямів і механізмів співпраці.

Частина I

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Засадничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи

Феномен демократії завжди привертав і нині, на зламі XX–XXI століть, привертає до себе пильну увагу як дослідників, так і практично кожної політично свідомої людини. Відомо, що сучасне поняття демократії сформувалося не відразу, а з розвитком людства воно постійно змінювалося. Нових вимірів та значного географічного поширення демократія набуває в сучасну історичну добу постбіполярного розвитку. Поступальний прогрес західноєвропейських держав та Північної Америки ґрунтується на засадах свободи і демократії, приватної власності і вільного ринку, тут протяжний час сповідують принципи правової держави та підтримки громадянського суспільства. Свого часу А. Лейпгарт у слушних дослідженнях з проблем демократії довів, що станом на середину 1980-х рр. з усього кола тогочасних держав світу лише біля 20 були стабільними демократіями [1]. Прискіпливий погляд та аналіз дає можливість констатувати, що тут має місце регіональний культурно-цивілізаційний феномен – це були держави ареалу Західної Європи та Північної Америки. І лише виняток, із деякими застереженнями, складала Японія, Індія та Ізраїль. Суспільно-політична практика останніх десятиліть дає підстави стверджувати про більш менш успішне поширення засад демократичного розвитку у відчутно ширших географічних межах. Так, започатковані на рубежі 1990-х рр. трансформаційні зрушення у країнах Східної Європи стали своєрідним тріумфом демократії на континентальному обширі, де доволі потужно стали стверджуватися західноєвропейські демократичні цінності.

В політико-правовій теорії у визначенні феномена демократії є декілька вимірів. Вони в сукупності визначають її сутність майже повною мірою. Демократія постає, по-перше, формою держави; по-друге, вона є формою плюралістичної організації громадянського суспільства і висловлюючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших суспільних організацій; по-третє, демократія виступає як політичний світогляд і відповідний суспільно-політичний рух. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної і політичної цінності, як політичного процесу тощо [2]. Термін демократія слушно використовується не лише для характеристики певної форми держави, але і для визначення устрою будь-якої організації, де забезпечуються рівноправна участь її членів в управлінні та прийнятті рішень.

Суспільно-політичні інститути, і в їх числі інститут громадянського суспільства високорозвинених держав, багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». На практиці ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Демократія, будучи політичним світоглядом, постає відображенням у свідомості громадян самого її змісту, насамперед, ідей свободи та рівності прав. Формуючись на ґрунті суспільних відносин, демократія завжди знаходила своє теоретичне обґрунтування в цих ідеях і уявленнях про них.

Розробку проблематики демократії у її соціально-ціннісному значенні започаткував німецький дослідник Ю. Хабермас у своїх роботах: «Теорія комунікативної дії» та «Мораль і комунікація» [3]. Ціннісні аспекти демократії розвинули інші представники західної політичної науки. Для Дж. Шумпетера демократія – це метод інституційного узгодження інтересів при прийнятті рішень для загального блага [4]. На думку Ж. Бурдо, демократія нині – це і філософія, і спосіб життя, і релігія, а потім як похідне від них – форма правління [5]. За баченням відомого італійського конституціоналіста Дж. Мараніні, демократія – кінцева мета, вища цінність будь якої влади [6]. Іншими словами, при всьому різноманітті відтінків змісту демократії у ціннісних настановах західної політико-правової думки демократія як політична та правова цінність і світоглядний ідеал, стала невід'ємним елементом політичної свідомості мільйонів громадян. Зазначимо, що цей суттєвий момент не завжди враховується при аналізі функціонування інститутів західноєвропейської демократії, особливо у випадках, коли з поля зору випадають глибинні витоки

«демократичного консенсусу» у цих суспільствах, які зазнають тиску соціальних конфліктів і гострої політичної боротьби.

Для незалежної України, що обрала стратегію на інтеграцію до європейського співтовариства, утвердження демократичних цінностей означає цивілізаційну спрямованість та перспективу подальшого суспільного розвитку. Це особливо слід підкреслювати з огляду на події останніх років, коли із-за стратегії, європейського майбутнього наша країна і суспільство переживають значні випробування та долають непрості виклики.

Розвинене громадянське суспільство є складовою і передумовою демократичного поступу тієї чи іншої держави, коли ці дві складові взаємодіють між собою та формують розвинені соціально-правові відносини. Громадянське суспільство існує за умов демократії і воно забезпечує демократичність владних інститутів і загалом держави. Натомість нерозвиненість і слабкість громадянського суспільства є однією із умов існування авторитарного чи тоталітарного режимів.

Теоретичні та ціннісні засади становлення в Україні громадянського суспільства і його інституцій нині набувають все більшої ваги. Вони детерміновані, по-перше, значним поширенням та притягальністю європейських цивілізаційних цінностей, а по-друге, все відчутнішим проявом глобальної тенденції демократизації суспільних процесів, яка поступово охоплює собою все ширше коло держав і народів світу. Тим самим дана проблема має як теоретичне, так і практичне значення в контексті утвердження все більш демократичного типу міжнародного і міждержавного спілкування. Для європейських народів, як і більшості народів світу, пріоритетним виступає дотримання прав і свобод людини, міждержавного мирного та взаємовигідного спілкування як складових подальшого поступу людської цивілізації.

Більшість дослідників справедливо стверджують, що проблема формування інститутів громадянського суспільства має комплексний характер. Вона поєднує не лише питання взаємодії суспільства і державної влади, прав і обов'язків громадян перед державою і обов'язків держави перед громадянами, але й діяльності політичних партій і громадських організацій, ролі засобів масової інформації як соціального інституту тощо. Проблема має багатовимірний характер – це дотримання засад демократії та її традицій, практика демократичних процедур і вплив політичних прецедентів, дієвість інституцій громадянського суспільства та способів його взаємодії. Проблематика громадянського суспільства вже тривалий час є предметом дослідження для багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Слушний аналіз і огляд проблем, наукового доробку, що є у зарубіжній і вітчизняній політичній

думці, зроблено свого часу в колективних монографіях «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку», «Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії» та у відповідних розділах монографії «Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку», що вийшли відповідно у Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Національному інституті стратегічних досліджень та у Інституті європейських досліджень НАН України [7].

З огляду на тему та заради справедливості, слід зауважити наступне. Формування усталеної демократії і розвинутого громадянського суспільства в державах Західної Європи та Північної Америки мають доволі тривалу історію. Ретроспективний погляд підтверджує слушність твердження про те, що були різні періоди у даних країн, зокрема й відхилення від демократичних принципів, а в окремих із них, доволі відчутні. Проте, поступ держав західного ареалу, особливо останнього періоду, є показовим того, що демократичні цінності все відчутніше брали гору, а розвиток цих держав базується на цінностях свободи і демократії. Відомо, що демократичні цінності сформувалися в епоху Просвітництва і були політично заявлені ще під час Великої Французької революції 1789 р. «Свобода» (Liberte`), «Рівність» (Egalite`), та «Братерство» (Fratarnite`) стали провідними гаслами і цінностями тієї Французької революції. Певно, що сьогодні замість «братерства» скоріше стверджується «солідарність». Підкреслимо, що шлях від проголошення даних гасел до їх реалізації в політичній практиці був звивистий і доволі протяжний.

Утвердження демократичних цінностей, а разом з ними й розвитку громадянського суспільства, його інституцій в державах Західної Європи та Північної Америки набули особливої ваги та актуального звучання у період після Другої світової війни, в 1960-ті та наступні десятиліття. Вони були спричинені як викликами внутрішнього розвитку, так і проблематикою, що виходила із міжнародних відносин. Це були етапи, що пов'язувалися з повоєнними пошуками мирних альтернатив розвитку, з загостренням блокового протистояння, з широким студентським протестним рухом, а також із посиленням ініціатив по збереженню навколишнього середовища тощо. За цей повоєнний період до числа найбільших досягнень, якими пишаються держави усталеної демократії, сьогодні належать: особиста свобода громадян, свобода думки, рівність перед законом, ідеологічний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітка ув'язка держави з конституцією та розвинуте громадянське суспільство.

Так, в діючій Конституції Франції, що була прийнята у визначальний 1958 р., складовою частиною увійшла Декларація прав людини і громадянина, прийнята 1789 р. В ній, як відомо, у 17 статтях зафіксовані основні права і свободи людини і громадянина. А це положення: ст. 1 про те, що «люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах»; ст. 2 вказує на права і невідчуженість «свободи, власності, безпеки та спротив гнобленню»; що «свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому». Таким чином, реалізація природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами.

В Основному законі ФРН, розробленому та прийнятому за сприяння США, Англії та Франції 1949 р., був сформульований у першому розділі каталог основних прав як системи цінностей із зобов'язанням держави поважати і захищати гідність людини. Основні права громадян визначені безпосередньо чинними. Це стало одним з найважливіших нововведень Основного закону порівняно з попередніми конституціями, каталоги основних прав яких переважно мали характер загальних програмних заяв. У ст. 1, яка належить до непорушних конституційних принципів, що не підлягають змінам, зазначається: «Гідність людини є недоторканою. Поважати її та захищати є обов'язком усієї державної влади. Німецький народ встає тому на захист непорушних і невід'ємних прав людини як основи будь-якої людської спільноти, миру і справедливості у світі» [8, 13]. Причому, з останнього речення випливає безпосередній зв'язок цієї конституційної норми зі сферою зовнішньої політики.

Офіційно проголошеною метою німецької політики у галузі прав людини було і залишається встановлення та забезпечення в країні та повсюди у світі широкого спектру громадських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав. У цьому зв'язку федеральний уряд виходить завжди з того безперечного факту, що політика у галузі прав людини починається у власній країні і тільки на цій основі може отримати довіру та підтримку на міжнародній арені. Водночас зазначимо, що Німеччина, як учасниця всіх провідних міжнародних угод та конвенцій, сама також піддалася контролю з боку світової спільноти стосовно дотримання прав людини на своїй території.

То ж ці та подібні конституційні засади щодо демократичних цінностей та прав і свобод людини були і залишаються характерними для держав розвинутої демократії. Слід підкреслити, що головні демократичні цінності містяться у Хартії прав людини Ради Європи та у Хартії основних прав людини Європейського Союзу [9]. Ці документи вже стали своєрідним узагальненим каталогом непоруш-

них принципів і демократичних цінностей повоєнного періоду та початку ХХІ століття відповідно.

Зазначимо, що панєвропейські ініціативи ще в міжвоєнний період артикулювалися і були підтримані широкою громадськістю різних держав. Більше того, ці напрацювання та прихильність суспільств новим підходам стали в нагоді у наступний період. Переживши дві світові війни, держави світу засудили агресивну політику та вели пошук шляхів мирної взаємодії. В цьому контексті провідні західно-європейські лідери відмовилися від традиційних засад протистояння у міждержавних відносинах і перейнялися проблемами єднання континенту. Однією із перших європейських новоутворених інституцій, яка стала займатися питаннями зміцнення миру та співпраці держав, проблемами утвердження прав людини була Рада Європи, заснована 1949 р. Її створення передувало формуванню Європейського об'єднання вугілля і сталі (з якого виріс нинішній Європейський Союз). Первісно Рада Європи складалася із десяти країн, а нині до її складу входить 47 держав континенту. У Статуті, прийнятому 5 травня 1949 р., були сформульовані наступні завдання: «Задачею Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [10].

Це означало, що Рада Європи має зміцнювати демократію, верховенство права і права людини в своїх державах-членах та слугувати економічному і соціальному поступу. Окрім того Рада Європи мала сприяти розвитку та свідомості задля утвердження культурної ідентичності та розмаїття Європи і допомагати знаходити спільні рішення на виклики, з якими стикалася європейська спільнота. В той же час військово-політичні питання не входили до компетенції Ради Європи.

Україна з 9 листопада 1995 р. є членом Ради Європи й на сьогодні вона приєдналася до понад 60 договорів та конвенцій РЄ. Серед них Європейська конвенція про захист прав людини, Європейська угода в галузі культури, Рамкова угода про захист національних меншин та інші. Нині лише Білорусь, Косово та Ватикан не належать до Ради Європи.

Варто також зазначити, що демократичні принципи сповідує й керується ними у політичній практиці Європейський Союз. Так, у Договорі про його створення чітко зафіксовано наступне: «Союз базується на засадах свободи та демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також до верховенства права; ці засади спільно поділяють усі держави-члени».

Вже у 2000 р. Євросоюз детально виклав свої принципи в Хартії основних прав людини, яка урочисто була підписана, а пізніше стала частиною ратифікованого Лісабонського договору й стала складовою права ЄС. Таким чином з 2009 р. у Євросоюзі були логічно зведені в сукупність громадські, політичні, економічні та соціальні права європейських громадян, а також осіб, які проживають на території ЄС. Ця Хартія має глави: «Гідність людини», «Свобода», «Рівність», «Солідарність», «Громадські права» і «Судові права». Звичайно, що Європейський Союз не винаходив і не розробляв цих основних прав, натомість вони постають радше добротною частиною кращої європейської спадщини [11].

Вельми показово, що кожен громадянин, який живе в тій чи тій (з країн-членів Європейського Союзу чи Раді Європи, спираючись на Європейську конвенцію щодо захисту прав людини, може звернутися до Європейського суду з прав людини, якщо його скривдила національна правова система, або, якщо його звернення було проігноровано у власній державі. Скажімо, у 2007 р. від громадян низки європейських держав були подані численні позови до Європейського суду з прав людини. Так, від громадян України надійшло – 4502 позови, з Польщі та ФРН відповідно – 4211 та 1485 позовів. Європейський суд із 109 вироків, винесених у зв'язку з Україною, встановив у 108 випадках порушення прав людини і вирoki були на користь останніх; за позовами з Польщі зі 111 винесених вироків 101 був на користь позивачів. З винесених 12 вироків за позовами з Німеччини – 7 були на користь позивачів, тобто там мали місце значно менше випадків порушення прав людини [12]. Водночас слід мати на увазі, що влада Європейського суду з прав людини також полягає в його силі переконання, адже він стосовно національних судів та урядів не має директивних повноважень.

Варто звернути увагу на те, що в країнах розвинутої демократії значно ефективніше діє вся правова система, а порушення прав людини не носять системного характеру. Цьому сприяють ціннісні засади, правова та політична культура, демократичний режим а також громадянське суспільство. Дійсно, за всієї різновидності систем правління, державного устрою і конфігурації партійних систем, для всіх розвинутих демократій спільними знаменниками постають демократичний режим та громадянське суспільство. Саме завдяки демократичному режиму та підтримці з боку влади громадських ініціатив та неурядових організацій у західноєвропейських державах вже у другій половині ХХ ст. сформувалося розвинуте і структуроване громадянське суспільство. Воно взаємодіє з владою, з державними

структурами і з ним влада змушена рахуватися. Ці складові кореспондуються і разом постають дієвими чинниками загальної політичної атмосфери, яка в свою чергу, постає якісною характеристикою функціонування держави та забезпечує непорушність демократичних цінностей і, відповідно, наявний суспільний лад у державі [13].

У даному контексті важливо відзначити, що у розвинених демократіях громадянське суспільство виступає рівноправним партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і навіть багатьох політичних завдань. Неурядові організації, як інституції громадянського суспільства, доводять свою життєздатність та суспільну затребуваність тим, що забезпечують надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг. Найпоширенішими сферами залученості громадянського суспільства стали: благодійництво та надання адресної й оперативної благодійної допомоги; представництво, комунікація та просування інтересів різних груп населення перед владою та серед політичних акторів; участь в розробці та ухваленні рішень і забезпечення тим самим більшої легітимності останніх; здійснення громадського контролю за владою та підтримка її у заходах боротьби із корупцією й іншими антисоціальними проявами.

Діючи таким чином, неурядові організації мінімізують патерналістську налаштованість громадян, стверджують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також сприяють зміцненню суспільної стабільності. Визнаючи роль громадянського суспільства, держави розвиненої демократії системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Така політична практика звільняє державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення. Скажімо, у ФРН залучення неурядових організацій дозволяє заощаджувати понад 30% вартості таких послуг для держави. Громадянське суспільство сприяє підвищенню якості політичних і правових рішень завдяки більш повному врахуванню потреб населення, альтернатив і можливих наслідків владних рішень. Залученість громадського сектора на всьому шляху від обговорення до прийняття публічно-правових рішень забезпечує останнім більш повну імплементацію їх населенням. Натомість відмова від комунікації із широкими верствами громадськості і відсторонення їх від формування політики перетворює громадський сектор на альтернативу та конкурента владного сектору і у соціальній, і у політичній сферах, негативно впливає на рівень підтримки владних інститутів з боку населення, підриває

легітимність публічних рішень та знижує готовність населення до їх виконання.

На користь саме такої практики взаємодії влади з громадянським суспільством говорять аргументи і факти економічної ефективності діяльності громадського сектора. Так, неурядові організації створюють 3–9 % ВВП розвинених країн, зокрема, 5 % у Бельгії, 7,9 % у Канаді. Нині в громадському секторі країн Європейського Союзу працевлаштовано від 4,4 % до 14 % працездатного населення або принаймні п'ять осіб із кожних ста. Далі, у громадському секторі країн Євросоюзу зайнято у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, та у 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості. В країнах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають утричі більше внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні та комунальні установи соціального спрямування [14, 4].

За даними, які наводять експерти Національного інституту стратегічних досліджень, на початку XXI ст. громадянське суспільство створило у світі понад 25 млн оплачуваних робочих місць, це при тому, що найбільша транснаціональна корпорація створює лише 3,5 млн робочих місць. На сучасному етапі 60 % представників громадянського суспільства (включно із волонтерами) зайняті у сфері надання послуг, із них 40 % зосереджені на соціальних, медичних та освітніх послугах [14, 5].

Говорячи про західноєвропейські демократичні цінності, слід підкреслити, що саме притягальність разом із іншими чинниками сприяли їх значному поширенню на континенті і в світі. В останнє десятиліття XX ст., в час глибоких трансформаційних зрушень у Європі відбулися зміни самої конфігурації континентального розвитку. Зник традиційний поділ, що існував десятиліттями, на капіталістичні та соціалістичні держави. Після кардинальних змін в 1989-1990 рр. країни ЦСЄ, підписавши договори про асоціацію з Євросоюзом, взяли курс на інтеграцію до ЄС. Цьому покликані були сприяти широкі суспільні реформи у зазначених державах. В числі взятих зобов'язань країнами-претендентами на вступ до Євросоюзу були не лише ті, що носили соціально-економічні виміри, але й такі, що мали ціннісний характер: дотримання засад демократії, прав і свобод громадян, а також підтримка розвитку об'єднань останніх. В цю площину лягали вимоги Євросоюзу від претендентів щодо досягнення низки так званих Копенгагенських критеріїв. Крім того, кандидати зобов'язувалися прийняти та застосовувати вже існуюче право спільноти ЄС, так званий «acquis communautaire». Зі значним чисельним

розширенням числа держав-членів Європейський Союз став однією із найважливіших домінант загально-континентального масштабу, де сповідують демократичні цінності [15].

Також важливо відзначити, що чинником формування та розвитку демократії, і в тому числі, інституту громадянського суспільства, у всіх державах Західної, а тепер вже й Центрально-Східної Європи, є неухильне дотримання законів, процедур і, взагалі демократичних засад та цінностей всіма державними і владними органами, політичними партіями, структурами громадянського суспільства. Можна навести різні приклади неухильного дотримування вимог закону, конституційних засад як з боку влади і її носіїв, так і політичних партій, структур громадянського суспільства. За порушення законів йшов у відставку не один міністр, за порушення правил дорожнього руху несуть відповідальність всі: від пересічного громадянина до високоранжованого чиновника.

Всі ці підходи та практику дотримання європейських демократичних засад вкрай важливо враховувати і в нашій державі молодій демократії. Адже проголошений стратегічний європейський курс має підкріплюватися конкретними заходами, ціннісні засади мають не лише визнаватися на словах, артикулюватися очільниками владних інституцій, але й стати повсякденною політичною практикою. І це повною мірою стосувалося як попередньої влади, яку Майдан 2013–2014 рр. і громадянські протести по всій країні змусили зійти із політичної арени, так стосується і нинішньої влади та політичного класу сучасної України. Саме спроможність інституцій громадянського суспільства сприяє процесам утвердження європейських демократичних цінностей і навпаки – поступ демократії покликаний максимально сприяти розвитку громадянського суспільства у нашій країні.

Формування та сучасна розгорнута діяльність громадянського суспільства в державах об'єднаної Європи, як показано вище, є зворотною стороною демократії. Отже розбудова розвинутого громадянського суспільства в нашій країні – це складова демократичного поступу, це підтвердження належності України до європейського ареалу за культурно-цивілізаційними ознаками.

Вітчизняне громадянське суспільство, в свою чергу, як показує практика буремних перетворень останнього періоду, спроможне значною мірою сприяти утвердженню демократичності функціонування всіх владних інститутів і загалом Української держави. Саме це лежить на шляхах політичного вибору нашого народу, започаткованих перетворень Революції гідності його кращими представниками. І нинішня надскладна ситуація, якої ще не знала незалежна Україна, окрім величезних викликів і випробувань надає чи не останній шанс

утвердження демократії і консолідації суспільства та влади у розбудові власного майбутнього. Скористатися цим шансом, подолати всі ці виклики – надзавдання і поклик сучасним політикам та громадянському суспільству в ім'я Свободи, Демократії і Майбутнього Української Європейської Держави.

1.2. Класифікація міжнародних організацій та специфіка їх співробітництва з інститутами громадянського суспільства

У широкому розумінні міжнародною організацією вважається будь-яка інституція, учасники якої належать до різних країн, а задекларована мета та діяльність мають інтернаціональний характер. Залежно від критеріїв оцінки можна виокремити такі типи міжнародних організацій: формалізовані (діють на основі статуту, мають центр управління та осередок зібрань) і неформальні; відкриті (вступ відкритий для всіх бажаючих) і закриті (вступ лише з дозволу засновників); глобальні, міжрегіональні та регіональні; універсальні і спеціалізовані. Найпоширенішим є поділ на міждержавні (міжурядові) міжнародні організації та недержавні (неурядові, громадські) міжнародні організації. Якщо засновниками та членами міждержавних міжнародних організацій є держави (в особі уповноважених представників), то неурядові міжнародні організації створюються приватними особами і номінально ніяк не пов'язані з державними органами.

Співробітництво неурядових організацій з державами і міждержавними міжнародними організаціями є однією з основних форм впливу глобального громадянського суспільства на політичні інституції (передусім, державні) та комерційні структури (транснаціональні корпорації). Неурядові організації виконують функцію інформування політичних лідерів про потреби людей, здійснюють громадський контроль за діяльністю різних установ і організацій, забезпечують аналіз та експертну оцінку подій, діють як механізм «раннього оповіщення» та сприяють активному залученню зацікавлених представників громадянського суспільства до діяльності в найрізноманітніших сферах людського буття.

Головною функцією неурядових організацій у сфері міжнародної політики є мобілізація міжнародної громадської думки, а методом досягнення цілей – здійснення тиску на міжурядові організації і безпосередньо на конкретні держави. Тому неурядові організації такого

типу часто називають міжнародними «групами тиску». У політичній соціології цей термін фіксує різницю між громадськими організаціями та політичними партіями.

Наразі очевидне значне зростання впливу міжнародних неурядових організацій у світовій політиці. Так, у другій половині XX ст. відбулося вибухове зростання їх кількості. Якщо в 1905 р. їх нараховувалося 134, то в 1958 р. вже близько тисячі, в 1968 р. – 1899, в 1978 р. – 2420, в 1987 р. – 4235, а в 2000 р. – близько 6000 організацій.

Завдяки мобілізації громадської думки неурядові організації можуть впливати на деякі сфери політики, які традиційно вважалися компетенцією незалежних держав. Разом з тим не варто й перебільшувати реальний вплив міжнародних неурядових організацій у світовій політиці. Твердження про «абсолютну самостійність» міжнародних організацій, які, нібито, «не пов'язані» з діяльністю національних урядів, виглядає дещо наївним. На відміну від розрекламованих «міжнародних неурядових організацій», що використовуються урядами великих держав для досягнення власних цілей, вражаючи при цьому активною діяльністю, організованістю та тісними зв'язками із засобами масової інформації, самодіяльні національні та міжнародні неурядові організації – представники громадянського суспільства, часто погано фінансовані, роз'єднані й розпорошені. Відсутність комунікації, кооперації і тісного співробітництва між ними є наочною ознакою їх слабкості, що створює максимально сприятливу ситуацію для розвитку державних «неурядових організацій».

Принципово іншим різновидом міжнародних організацій є міжурядові міжнародні організації. Створені різними державами задля вирішення політичних та економічних проблем, ці міжнародні організації намагаються мінімізувати вплив громадянського суспільства на свою діяльність. Найбільш авторитетною і універсальною міжнародною установою є Організація Об'єднаних Націй.

Уже на переговорах зі створення ООН в Сан-Франциско 1945 р. 42 неурядові організації виступали як експерти й консультанти офіційних делегатів. Тож цілком природно, що сам термін «неурядові організації» вперше був закріплений у Статуті ООН, а потім поширений в інших міжнародних документах. Ст. 62 (п. 2) Статуту серед основних питань, що входять до компетенції Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОР), називає «заохочення, повагу і дотримання прав людини і основних свобод». Ст. 71, надавши ЕКОСОР повноваження проводити з неурядовими організаціями консультації в

межах своєї компетенції, визначила правову основу співробітництва ООН з НУО [1].

25 липня 1996 р. Економічна і соціальна рада прийняла резолюцію 1996/31 «Консультативні відносини між Організацією Об'єднаних Націй і неурядовими організаціями», в якій сформульовано уточнені правила проведення консультацій з неурядовими організаціями, стандартні умови акредитації неурядових організацій на конференціях ООН, спрощено процес подачі заяв для отримання консультативного статусу при Раді [2]. Якісно новим у процедурі надання неурядовим організаціям консультативного статусу стала можливість офіційного представництва в органах ООН не лише для неурядових організацій міжнародного рівня, а й установ національного, субрегіонального і регіонального характеру.

У системі ООН нараховується близько 1600 неурядових організацій, асоційованих з Департаментом публічної інформації. Майже половина з них має також асоційований статус і в Раді з економічних і соціальних питань. Якщо консультативний статус при Раді може отримати неурядова організація, робота якої спрямована на висвітлення тих питань, що знаходяться на порядку денному, то для отримання статусу організації, асоційованої при Департаменті публічної інформації, необхідна наявність ефективних інформаційних можливостей, програм і засобів для поширення інформації про роботу ООН.

На відміну від більшості міждержавних організацій, що не мають формалізованих форм комунікації з представниками громадянського суспільства, ООН через надання «консультативного статусу» відкрила для них можливість брати участь у своїй діяльності. Неурядові організації та інші інститути громадянського суспільства, які стають партнерами ООН, забезпечують канали зв'язку з громадянським суспільством. Організації громадянського суспільства відіграють важливу роль у проведенні конференцій ООН і виступають партнерами органів ООН на рівні окремих країн. Серед відомих міжнародних міжурядових організацій, що практикують подібні форми співробітництва з неурядовими організаціями, можна назвати хіба що Раду Європи.

Хоча теоретично процес прийняття рішень та реалізації зовнішньополітичного курсу в окремих державах детермінується громадянським суспільством, на практиці зовнішня політика традиційно належить до сфер, на які вплив недержавних організацій є дуже незначним. Стратегію і тактику поведінки держави на міжнародній арені визначають і реалізують урядові бюрократичні структури та

інституції. Вплинути ж на державно-бюрократичний апарат міністерств, відомств, комітетів, установ і т.д. організаціям громадянського суспільства надзвичайно складно. Щоправда, аби уникнути зайвих внутрішньополітичних ускладнень, держава інколи заохочує участь різних організацій громадянського суспільства (профспілок, асоціацій бізнесменів) до вирішення міжнародних питань з «низьким» політичним змістом. Наприклад, коли йдеться про встановлення квот на вилов риби, врегулювання проблем експорту/імпорту продукції сільського господарства, переговори про особливості тарифного регулювання, узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права чи міжнародними зобов'язаннями країни. Проте у сфері «високої» політики держава найчастіше уникає залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень.

Своєю чергою групи, які належать до громадянського суспільства, постійно намагаються відшукати більш ефективні шляхи артикуляції та захисту своїх інтересів, впливаючи на зовнішню політику держави через опитування громадської думки, ЗМІ, лобізм різного ґатунку, масові акції (наприклад, страйки, голодування та демонстрації), особисті зв'язки, формальне представництво в різних державних, громадських і приватних організаціях, і, безумовно, через головування на виборах. Отже, на практиці реакція громадянського суспільства визначає межі прийнятних і неприпустимих зовнішньополітичних акцій, а не детермінує певний курс чи дії уряду на міжнародній арені.

1.3. Еволюція діяльності міжнародних організацій в Україні

Згідно офіційного переліку міжурядових та державно-приватних (гібридних) міжнародних організацій станом на липень 2014 г. Україна була повноправним членом 75 структур багатостороннього співробітництва та асоційованим членом у двох організаціях [1]. У низці міжнародних організацій Україна бере участь у якості спостергача.

Серед міжнародних організацій та форумів за участю держави доцільно виділити кілька інституцій, що проводять значну роботу безпосередньо в Україні. Специфіка статутних завдань їхніх органів та керованих ними програм передбачає суттєвий цілеспрямований вплив на соціальні та політичні процеси в суспільствах країн-учас-

ниць. До таких міжнародних організацій належать насамперед ООН та її спеціалізовані установи, ОБСЄ та Рада Європи. Власні програми та проекти в Україні здійснюють також Представництво ЄС, низка міжнародних економічних організацій, що є асоційованими організаціями ООН (учасники Групи Світового банку та МВФ), а також недержавні міжнародні фонди та іноземні, переважно американські, урядові та неурядові організації.

Україна бере участь у більшості універсальних міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Генеральний секретар ООН. З липня 1992 р. українські військові підрозділи беруть участь в операціях ООН з підтримання миру. У рамках Ради ООН з прав людини Україна двічі (в травні 2008 р. та жовтні 2012 р.) проходила Універсальний періодичний огляд ситуації у сфері дотримання прав та свобод людини. Органи державної влади на регулярній основі подають на розгляд відповідних конвенційних органів ООН національні доповіді щодо виконання зобов'язань згідно договорів у сфері захисту прав людини. Рекомендації, що виносяться за результатами розгляду доповідей України, опрацьовуються відповідними національними установами з метою визначення заходів, спрямованих на їх виконання [2].

Взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН поширюється на всі питання глобального порядку денного, окреслені в «Декларації тисячоліття ООН» (2000 р.), включаючи боротьбу з бідністю, охорону довкілля, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо [3]. Важлива роль у впровадженні цієї взаємодії належить Представництву ООН в Україні, яке забезпечує реалізацію проектів Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН). Офіс ООН співпрацює з міністерствами економічного розвитку і торгівлі, екології та природних ресурсів, у справах сім'ї, молоді та спорту, іншими центральними органами виконавчої влади. Окрім розробки та втілення проектів ПРООН, представництво в Києві координує діяльність в Україні спеціалізованих органів ООН – Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), МАГАТЕ, Міжнародної організації праці (МОП), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Об'єднаної програми ООН з питань ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС), Управління ООН з наркотиків і злочинності, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ.

Реалізація проектів ООН та її спеціалізованих установ в Україні передбачає активну співпрацю з урядовими відомствами та недержавними громадськими об'єднаннями. Змістовна складова цієї взаємодії тісно пов'язана з виконанням Цілей розвитку тисячоліття

(ЦРТ)¹ та сприянням досягненню пріоритетів, визначених українським урядом. Стосовно України глобальні ЦРТ були затверджені в адаптованому вигляді, враховуючи особливості розвитку країни. До 2015 р. зобов'язання України стосуються 6 орієнтирів та 43 конкретних завдань [4].

Орієнтири національної версії ЦРТ включають:

- подолання бідності (зменшення вдвічі кількості населення, вартість добового споживання якого не перевищує \$4,3 за паритетом купівельної спроможності, в порівнянні з 2001 р.) та скорочення на третину частки бідного населення (згідно з показниками, визначеними національною межею бідності²);

- забезпечення доступу до якісної освіти впродовж життя, включаючи збільшення частки населення, охопленого освітніми закладами, в порівнянні з 2001 р. та підвищення рівня якості освіти;

- забезпечення сталого розвитку довкілля;

- поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності;

- обмеження поширення ВІЛ/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення масштабів їх розповсюдження;

- забезпечення гендерної рівності [4].

Враховуючи зосередження інтересів України в європейському регіоні, значну роль в реалізації зовнішньої політики держави відіграє її участь у низці регіональних організацій та багатосторонніх об'єднань, включаючи Раду Європи, ОБСЄ, Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центральноросійську ініціативу (ЦІІ), Енергетичне співтовариство, Організацію за демократію та розвиток – ГУАМ.

¹ Цілями розвитку тисячоліття (ЦРТ) вважаються глобально визнані орієнтири, встановлені міжнародною спільнотою для усунення найбільш кричущих нерівностей у розвитку людства. В узагальненому вигляді ЦРТ були викладені в «Декларації тисячоліття ООН», прийнятій 189 країнами на сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй у 2000 р. та в інших документах, що ухвалювалися з метою конкретизації та розвитку визначених у декларації напрямків.

² Межа бідності – рівень доходу, нижче від якого неможливе задоволення основних потреб людини. Межа бідності встановлюється як частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. На її основі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних. Методика розрахунків ООН базується на визначенні показника рівня витрат на добу. Для країн Африки – це \$1,25 на добу. В розвинутих країнах ЄС бідними вважаються люди, які витрачають менше ніж \$17 на добу. Для Східної Європи та Центральної Азії умовний мінімальний показник витрат на день становить \$5. За підсумками 2013 р. бідні становили 24% населення України, а за межею прожиткового мінімуму, залежно від методики оцінювання, перебувало від 9 до 20% населення. У 2014 р. при підрахунку за методикою ООН рівень бідності в Україні значно перевищив 30%, і за деякими оцінками наближається до 55%.

Членство України в Раді Європи сприяє інтеграції держави до спільного європейського політико-правового простору. Під час головування України в Комітеті Міністрів РЄ (2010–2011 рр.) українська дипломатія акцентувала увагу на пріоритетах зміцнення демократії, забезпечення верховенства права та захисту прав людини. З 2005 р. основні напрями співробітництва України та РЄ визначаються чотирьохрічними «планами дій» РЄ для України, покликаними надавати Україні допомогу в процесі виконання її статутних і специфічних зобов'язань та вирішенні завдань, пов'язаних з реалізацією внутрішніх реформ у ключових галузях компетенції Ради Європи. «План дій РЄ для України на 2011–2014 рр.», ухвалений Комітетом міністрів РЄ 6 липня 2011 р., передбачав надання допомоги в адаптації українського законодавства, інститутів та практики у відповідності до європейських стандартів щодо прав людини, верховенства права і демократії. Цільові орієнтири документу стосувалися забезпечення вільних і справедливих виборів, реформування судової влади, боротьби з корупцією, протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, сприяння свободі вираження поглядів та посилення соціальних гарантій [5].

Важливу роль у реалізації цілей та завдань зовнішньої політики відграє участь держави в Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), до якої Україна приєдналася 30 січня 1992 р. Головні напрями співпраці України з ОБСЄ стосуються зміцнення превентивної ролі ОБСЄ, пом'якшення міжнародної напруженості, врегулювання «заморожених» конфліктів. Загострення кризи в східних регіонах України на початку 2014 р. сиріяло суттєвій корекції завдань участі України в ОБСЄ. Українська дипломатія наголошує на активному залученні керівних органів організації та апарату її офіційних спостерігачів до заходів протидії зовнішньому втручанню та сприянні деескалації конфлікту, ухвалених під час міжнародних переговорів у «жневському» (за участі США, ЄС, України та Росії) та «нормандському» (за участі України, Росії, Німеччини та Франції) форматах.

Огляд різних напрямів діяльності міжнародних організацій в Україні дозволяє відзначити їх неоднаковий вплив на суспільно-політичний розвиток України. Серед міжурядових організацій найбільш масштабний та різноплановий характер має діяльність ООН та її спеціалізованих установ, Ради Європи та ОБСЄ. Перелічені організації орієнтували свої проекти в Україні в дусі сприяння комплексній трансформації системи державного управління та суспільно-політичних процесів у відповідності до верховенства права та демократичних стандартів.

Щодо проектів ООН в Україні, їх головні мотивації стосувалися сприяння сталому розвитку та налагодженню співпраці між органами

державної влади та організаціями громадянського суспільства. Проекти Ради Європи, окрім адаптації законодавства та впровадження антикорупційних стандартів, значну увагу приділяли сприянню верховенства права, втіленню демократичних стандартів у різних сферах життя суспільства, питанням реформування судової влади та поширенню екологічних підходів у політиці органів державної влади.

Оцінюючи досвід та загальний стан відносин України з міжнародними організаціями, слід відзначити, що ефективність допомоги з боку міжнародних організацій значною мірою залежить від рівня та зацікавленості у співпраці з боку органів влади та структур громадянського суспільства країни, що приймає відповідну допомогу. З початку 2010-х рр. у діяльності основних міжурядових організацій в Україні помітне розширення практики спільної з органами влади та НУО розробки і планування проектів, що, вочевидь, робить їх більш ефективними, а результати виконаних проектів – більш корисними. Ці елементи наочно простежуються в заходах та ініціативах, спрямованих на реформування правоохоронної системи та судової гілки влади, розширення доступу до публічної інформації, застосування різнобічної системи заходів та розробки методик з подолання корупції тощо. Велике значення в реалізації різних проектів міжнародних організацій мають просвітницька функція, популяризація позитивного досвіду, передача певних фахових методик і практичних висновків, а також навчання та підготовка персоналу.

Ефективність заходів міжнародних організацій зі сприяння економічному та соціальному розвитку є доволі суперечливою, оскільки ефективність соціального розвитку кожної країни залежить від складного комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників, включаючи характер і спрямованість урядових програм, ефективність політики виконавчої влади, міжнародну економічну конкуренцію, сприятливу чи несприятливу економічну кон'юнктуру тощо. У цьому сенсі виконання Україною завдань, обумовлених Цілями розвитку тисячоліття ООН, вже вдруге за останню декаду наштовхується на суттєві перешкоди, спричинені скороченням ВВП (у 2008–2009 рр. та 2014 р.) та втратою позицій, досягнутих внаслідок попереднього зростання показників рівня життя. Інфляція, знецінення національної валюти та скорочення частки ВВП на душу населення роблять вельми проблематичним виконання пріоритетів України щодо сталого розвитку та скорочення рівня бідності.

У зв'язку з кризою в українсько-російських відносинах та війсьним конфліктом на Донбасі (з березня-квітня 2014 р.) в діяльності міжнародних організацій з українського питання суттєво зросла вага

безпекових та економічних факторів. У цьому сенсі вагому роль відіграє пошук коштів на відновлення інфраструктури та економіки районів, що постраждали внаслідок бойових дій. У вересні 2014 р. ООН, Світовий банк і ЄС оголосили про створення спільної місії з метою оцінки короткострокових і середньострокових потреб у відбудові звільнених від сепаратистів районів Донбасу. На підставі попередніх оцінок ситуації передбачається розробити рекомендації для міжнародного фонду, який сприятиме реконструкції інфраструктури регіону та поновленню базових соціальних послуг для населення.

Серед міжнародних організацій, діяльність і проекти яких стосуються проблем міжнародної безпеки та зміцнення обороноздатності України, провідну роль відіграють ОБСЄ та НАТО. Однак у контексті багатосторонніх зусиль, спрямованих на політичне врегулювання конфлікту в Східній Україні, ОБСЄ досі залишається єдиною міждержавною організацією з рівним статусом її учасників, яка включає Україну, Росію та всі країни-учасниці «женевського» та «нормандського» переговорних форматів. Саме тому на ОБСЄ покладаються суттєві сподівання у врегулюванні українсько-російського конфлікту та кризи в східних регіонах України, попри обмежений характер мандату діючої Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Оскільки рішення в Постійній раді ОБСЄ ухвалюються консенсусом, не слід сподіватися на згоду РФ щодо суттєвого розширення мандату Спеціальної моніторингової місії в Україні. За цих обставин спостережна місія ОБСЄ в Україні матиме змогу використовувати насамперед вже узгоджені інструменти, такі як Спільний центр з контролю і координації питань, пов'язаних з режимом припинення вогню і стабілізації ситуації (за участі військових України, Росії та представників ОБСЄ), переговори та домовленості з роз'єднання позицій сторін, забезпечення відведення важкої артилерії та використання безпілотних літальних апаратів для загального спостереження за дотриманням умов перемир'я. В інших аспектах роль міжнародних організацій може бути досить вагомою, однак їх позиція навряд чи здатна суттєво вплинути на політику Росії та відновлення стабільності в зоні конфлікту. В умовах продовження війни на сході України важливим завданням держави та організацій громадянського суспільства на міжнародній арені стала мобілізація солідарності світової громадськості в протидії російській агресії та терористичним діям сепаратистів проти мирного населення Донецької та Луганської областей.

Частина II

НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОГС В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Міжнародні організації та ОГС в Україні: напрями співробітництва та механізми взаємодії

Європейський вектор розвитку України зумовлює потребу руху в напрямі європейської цивілізаційної моделі, культивування європейських критеріїв цінностей. Прогрес у цих сферах соціально-політичного життя передбачає ефективну взаємодію з організаціями громадянського суспільства (ОГС). За останні два десятиліття в Україні, у порівнянні з іншими пострадянськими країнами, сформувалося розвинене громадянське суспільство. З погляду кількості і різноманітності організацій громадянського суспільства, а також рівнів і спектру діяльності, Україна займає передові позиції серед усіх пострадянських країн. Утім, за формальними міжнародними критеріями, громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає від громадянського суспільства і європейських держав, і постсоціалістичних країн ЦСЄ.

В Україні станом на 1 січня 2015 р. на 10 тис. населення зареєстровано 17,6 громадських організацій (75 828 організацій на 42 941,8 тис. населення) [1]. Водночас в Угорщині цей показник сягає 55 тис., у Хорватії – 85 тис., в Естонії – 201 тис. [2]. Заразом у Швейцарії у 2012 р. на ті ж 10 тисяч населення припадало 200 недержавних організацій, у Великій Британії – 52, Канаді – 48, США – 43,3, натомість у Японії ця кількість становить 5,92 [3], Росії – 4,7 [4], а в Узбекистані взагалі 0,17 [5]. Слід, однак, зазначити, що принаймні з 2009 р., як буде показано далі, найактивнішу участь у суспільному житті України брали й найбільшу роль відігравали неінституціоналізовані громадські ініціативи, а не громадські організації. Тенденція до зростання кількості таких громадських організацій, особливо волонтерських, значно посилилася з початком воєнних дій на Сході України.

На початку 1990-х рр. важливу роль у становленні та розвитку громадянського суспільства відіграли міжнародні організації. Першими організаціями, створеними за підтримки міжнародних донорів, були аналітичні центри, правозахисні організації, ресурсні центри та ін. Проте залишається актуальним питання про ефективність використання зовнішньої допомоги. Тому вкрай важливо виокремити і дослідити напрями співробітництва та механізми взаємодії міжнародних організацій з українськими ОГС з метою підвищення їх спроможності абсорбувати міжнародну підтримку.

Показово, що українські ОГС на 75-85% фінансуються міжнародними донорськими організаціями. Річний бюджет типової формалізованої української організації громадянського суспільства складає приблизно 50-60 тис. грн., з яких лише 2-3% фінансуються державою. Схожа ситуація спостерігається на Філіппінах, в Пакистані та Кенії. Натомість середній річний бюджет ОГС у центральноевропейських країнах-членах ЄС еквівалентний 560-670 тис. грн., з яких 40-60% надходить у формі державної допомоги [5, p.47]. Відсутність адекватної державної підтримки українського сектора ОГС залишається суттєвою проблемою. Процес державних закупівель залишається складним і суперечливим, що створює проблеми для ОГС при поданні заявок на фінансування з метою оплати деяких робіт, товарів і послуг.

Відповідно до чинного законодавства, організації громадянського суспільства можуть підтримувати статутну діяльність, використовуючи не тільки бюджет, а й інші джерела фінансування – надходження від зацікавлених громадян, підприємств, підприємців. Тим не менше, бізнес тільки починає сприймати ОГС як партнерів у вирішенні соціальних проблем, агентів соціального впливу на державні органи.

Закони багатьох країн дозволяють фізичним особам жертвувати більші частки своїх доходів, звільнених від оподаткування, ніж юридичним особам. Наприклад, у США їх рівень становить 50%, в Іспанії – 20-30%. Здійснення пожертвувань, звільнених від оподаткування, в таких країнах забезпечує діяльність потужних благодійних організацій, здатних надавати значну фінансову та інші види підтримки ОГС і найбільш уразливим групам громадян. Проте, на відміну від інших джерел, міжнародне донорське фінансування у сфері розвитку громадянського суспільства з часів набуття Україною незалежності завжди було визначальним.

Фінансування різних проектів, спрямованих на підтримку інститутів громадянського суспільства в Україні, забезпечує мережа міжнародних донорських організацій. До їх складу входять:

– Регіональна Місія Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в Україні, Молдові і Білорусі.

– Фонд сприяння демократії, створений за підтримки уряду США.

– Національний фонд підтримки демократії (NED), який є приватною американською некомерційною організацією.

– Представництво Європейського Союзу в Україні.

– Форум громадянського суспільства «Східного партнерства».

– Рада Європи.

– Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

– Офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

– Посольство Об'єднаного королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

– Канадська міжнародна агенція розвитку (CIDA).

– Посольство Німеччини.

– Посольство Нідерландів.

– Посольство Швеції.

– Міжнародний Фонд «Відродження» (МФВ).

– Фонд Чарльза Стюарта Мотта.

Регіональна Місія Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в Україні, Молдові і Білорусі діє з 1992 р., надаючи допомогу країнам регіону у здійсненні переходу до ринкової економіки. Програми місії в усіх трьох країнах здійснюються за такими основними напрямками, як демократія та самоврядування, економічне зростання та розвиток соціального сектора. Програми USAID надають перевагу зусиллям у сфері розвитку громадянського суспільства, результатом яких має стати розвиток громадської активності. Сприяння надається проектам, що передбачають зміцнення потенціалу ОГС в контексті підтримки політичних та соціальних прав громадян. Ці напрями реалізувалися в межах проекту у сфері розвитку громадянського суспільства «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER) та програм Фонду «Євразія», покликаних сприяти розвитку громадської активності та зміцненню потенціалу громадських організацій до стабільної тривалої роботи.

У цілому уряд США виступає як найбільший донор у сфері допомоги в розвитку демократії в Україні. Приміром, у 2010 р. бюджет програм USAID по Україні складав \$96,47 млн, у тому числі «Програми підтримки верховенства права та прав людини» – \$5,7 млн, «Програми розвитку громадянського суспільства» – \$15,3 млн. Вплив зовнішньої допомоги з боку США на соціальну та економічну ситуацію в Україні можна загалом оцінити як позитив-

ний. Ця допомога відіграє важливу роль у просуванні нових ініціатив та прогресивних ідей, що знаходять своє втілення у становленні громадянського суспільства в Україні.

Представництво ЄС в Україні здійснює чималу кількість проектів, спрямованих на поліпшення врядування, сприяння демократії, правам людини та підтримку економічних та інституціональних реформ. Протягом 2010–2011 рр. за підтримки представництва в Україні було здійснено близько 250 проектів. На захист прав людини були спрямовані такі проекти: «Створення національної системи попередження катувань та поганого поводження в Україні» (спільно з Радою Європи), «Правовий та соціальний захист дітей-шукачів притулку та біженців в Україні», «Зміцнення національних механізмів та ресурсів щодо ліквідації торгівлі дітьми в Україні», «Права жінок та дітей в Україні». Численні програми ЄС у галузі верховенства права спрямовані на підвищення ефективності судової системи, навчання державних службовців та підвищення кваліфікації суддів.

Допомога ЄС громадянському суспільству України надається двома способами: опосередковано через Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП), і напряду – через Європейський інструмент демократії та прав людини (ЄІДПЛ). З 2011 р. на Україну було поширено тематичну програму Єврокомісії «Недержавний сектор та місцева влада в розвитку» з річним бюджетом в 650 тис. євро.

Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні діє у формі міжнародної агенції, яка забезпечує ефективне використання коштів, наданих країнами-членами ООН для підтримки демократичних інновацій. Механізми захисту прав людини становлять ключовий елемент низки проектів ПРООН, зокрема проектів «Соціальна інтеграція людей з інвалідністю шляхом забезпечення доступу до зайнятості» (01.09.2008–01.09.2016), «Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні» (15.09.2008–15.09.2011), «Розвиток громадянського суспільства» (01.01.2009–30.06.2012).

У межах проекту «Демократизація, права людини і розвиток громадянського суспільства в Україні» (2013–2016) у 2013 р. ПРООН в Україні оголосила конкурс «Організаційний розвиток регіональних ОГС», мета якого передбачає посилення організацій громадянського суспільства та сприяння просуванню демократичних цінностей. З метою сприяння становлення регіональної мережі ОГС переможцям конкурсу надавалися інституційні гранти в розмірі до 650 тис. грн [6].

Міжнародний Фонд «Відродження» (МФВ) входить до мережі заснованих Дж. Соросом фондів Інституту відкритого суспільства. Завдання МФВ – фінансово та організаційно сприяти становленню

демократичного, відкритого суспільства в Україні шляхом підтримки значущих для його розвитку громадських ініціатив. Переважну більшість грантів МФВ розподіляє між ОГС, оголошуючи відкриті конкурси проектів, спрямованих на здійснення програмних пріоритетів, які визначаються представниками громадянського суспільства країни. Крім надання грантів українським ОГС, інституціям та закладам, МФВ здійснює власну (операційну) діяльність, реалізуючи проекти у своїх цільових галузях, що визначаються спільно з представниками громадськості. МФВ підтримує ініціативи, що сприяють розвитку європейської інтеграції, посиленню впливу громадянського суспільства та його контролю за владою, системі громадського правозахисту й утвердженню принципу верховенства права в Україні, проведенню судової та пенітенціарної реформ, розвитку громадської активності національних меншин і толерантності у міжнародних взаєминах, реформам у сферах освіти, охорони здоров'я тощо. МФВ залишається однією з найбільших благодійних фондів в Україні зі щорічним бюджетом до \$7 млн для сприяння неурядовим організаціям у сфері становлення відкритого, демократичного суспільства. За час своєї діяльності Фонд надав численним ОГС України, а також науково-освітнім, просвітницьким закладам і видавництвам грантів на суму понад \$100 млн.

У своїй стратегії на 2014–2015 рр. МФВ спирається на свій попередній досвід стимулювання спроможності ОГС впливати на політику органів державної влади. МФВ використовував передвиборчу ситуацію та важелі європейської інтеграції, щоб сприяти змінам у сферах прав і свобод людини, правосуддя й недискримінації, боротьби з корупцією, прозорості та підзвітності державної політики.

Згідно з експертними опитуваннями, гранти від міжнародних донорських організацій залишаються необхідним, якщо не головним, джерелом фінансування українських ОГС. Саме через це ініціативи неурядового сектору підтримані міжнародними донорськими організаціями, продовжують відігравати ключову роль у захисті прав людини і виконувати роль каталізатора у реформуванні внутрішньої державної політики. Цей факт наочно підтверджує, що в сучасному демократичному світі громадянське суспільство не тільки виконує функції захисту прав та інтересів громадян, а й здійснює контроль за державою таким чином, щоб держава не перевищувала свої компетенції і суворо дотримувалася конституційного принципу пріоритету прав та свобод людини. У той же час слід відзначити тенденцію до зниження обсягів підтримки з боку міжнародних донорів і технічної допомоги (особливо на місцевому рівні), оскільки іноземні донори

все частіше зосереджують увагу на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи, яку більшість ОГС не можуть запропонувати [7, р. 226].

Розглядаючи перспективи ОГС, слід враховувати, що хоча українські ОГС і мають надходження з різноманітних місцевих джерел, більше половини з них є залежними від міжнародного фінансування. Співпраця більшості ОГС з міжнародними донорами обмежується виконанням проектів та заходами, спрямованими на підвищення організаційної спроможності, проте, деякі організації зуміли досягти якісно вищого рівня співпраці з донорськими організаціями та отримали можливість вести відкритий діалог з донорами.

Загальною тенденцією є те, що міжнародні донори в Україні надають перевагу лише підтримці програмної діяльності ОГС. Це не сприяє життєздатному розвитку організацій громадянського суспільства, навіть при наявності довготривалого стратегічного плану, а спонукає організації виживати «від проекту до проекту». Тому очевидно, що для розширення громадського простору міжнародним організаціям потрібно надавати перевагу проектам, що сприяють підвищенню легітимності ОГС, їх прямій діяльності з громадянами та громадами. Вони також повинні сприяти налагодженню тісної співпраці українських ОГС та міжнародних організацій, що володіють практичними моделями залучення громадян до вирішення місцевих проблем, розвитку благодійності, волонтерства, соціального підприємництва тощо.

Очевидно й те, що за нинішньої ситуації ОГС не можуть розраховувати на уникнення залежності від ексклюзивного фінансування з боку міжнародних донорських організацій. Проте така залежність до певної міри перешкоджає довгостроковому плануванню діяльності, обмежує вибір тематики проектів та можливості оперативно реагувати на важливі події суспільно-політичного життя.

Отже, фундаментальною проблемою громадянського суспільства залишається низька фінансова спроможність ОГС. Структура їх фінансування істотно відрізняється від структури фінансування в країнах ЄС. У більшості країн ЄС основним джерелом фінансування ОГС є продаж власних послуг та фінансова підтримка від держави (до 85% в цілому), а пожертви становлять не більше 20%. Натомість в Україні дохід від продажу послуг та фінансова підтримка від держави становить менше 30% загального доходу. Залежність від іноземного фінансування стала навіть ще гострішою через те, що інші джерела в останні роки виснажуються. Благодійні пожертви громадським організаціям від українських підприємств в 2010 р. становили 15,1%, хоча ще 2009 р. вони становили 20,7% обсягу фондів ОГС.

Також можна констатувати низький рівень державного фінансування (центрального та місцевого), яке становить лише 8% загальних бюджетів ОГС, на відміну від бюджетів європейських ОГС (починаючи від 24% в Польщі, до 27% – в Угорщині та 39% – в Чеській Республіці) [8, р. 18]. Отже, пожертви від міжнародних донорів становлять значну частину, а у деяких організаціях – й основне джерело фінансування. Таким чином, ОГС мають можливість існувати як неурядові, непартійні, некомерційні структури значною мірою лише завдяки зовнішній підтримці.

Окрім цього, співпраця з міжнародними донорами дає можливість ОГС в Україні засвоювати поширені у світовій експертній спільноті стандарти діяльності (підготовки проектів та участі в конкурсах на здобуття фінансової підтримки; методології виконання досліджень і презентації їх результатів; застосування правил звітності тощо). Міжнародні організації часто стимулюють ОГС до тіснішої співпраці між собою як на центральному, так і на регіональному рівнях, заохочують до формування мереж, консорціумів, інших форм спільної діяльності [6, с. 28].

Протягом останніх років донори надавали пріоритет державному сектору, зменшивши фінансування ОГС до однієї третини власних бюджетів. Після того, як міжнародна підтримка була значною мірою переорієнтована на безпосередню технічну допомогу владним установам та організаціям, громадські організації зіштовхнулися з проблемою залучення кваліфікованих кадрів. Це призвело до зміни стратегії управління персоналом у багатьох ОГС шляхом заміни постійного працевлаштування на волонтерство. За даними досліджень, між 2006 та 2010 рр. відсоток неурядових організацій, що мали постійний оплачуваний персонал, знизився з 61 до 41% [7, р. 36]. У цей період кожна п'ята неурядова організація задовольняла збільшення участі волонтерів.

Окрім позитивних моментів, надмірна фінансова залежність ОГС від міжнародних донорів створює низку проблем:

- Зовнішнє фінансування накладає певні обмеження на формування тематики проектів ОГС. Оскільки кожна донорська організація має свій «мандат» і здійснює підтримку проектів відповідно до нього, за таких умов, певні проекти, попри їх актуальність і суспільну значимість, не можуть бути реалізованими ОГС.

- Гранти надаються міжнародними донорськими організаціями на проведення переважно короткострокових досліджень (до шести місяців), що не дає можливості втілювати в життя глибокі, комплексні проекти. Значна частка донорів вважають за доцільне надання менших за розміром грантів більшій кількості організацій.

– Обов'язковою умовою для надання грантів деякі донорські організації висувають власний внесок від ОГС. У певних випадках його розмір може сягати 50% вартості проекту. Водночас, враховуючи правовий статус більшості ОГС як неприбуткових організацій, в деяких випадках виконання цієї вимоги є проблематичним [6, с. 30]. Таким чином, значна залежність ОГС в Україні від міжнародних донорських організацій може також вважатися і багатоаспектним фактором ризику. Інші можливі джерела фінансування, а саме надходження від власної економічної діяльності та від корпоративної філантропії і приватних пожертвувань, також поки не набули того значення для фінансування ОГС, на яке вони можуть розраховувати виходячи зі світового досвіду і можливостей.

Оскільки фінансування від влади та бізнесу в сучасних українських умовах є вкрай проблематичним, головними партнерами, а також джерелом надходжень для ОГС в Україні залишаються міжнародні донорські організації. З іншого боку, залежність від фінансування з одного, до того ж закордонного, джерела, є причиною послаблення діяльності багатьох ОГС. Подекуди міжнародні донорські організації виявляють нерозуміння загального стану та потреб громадянського суспільства в Україні, що призводить до нерезультативності окремих проектів, марнування зусиль та недостатньої віддачі від вкладених коштів. Така неефективність викликана, передусім, забюрократизованістю самих міжнародних організацій, відсутністю критеріїв оцінки ефективності соціальних програм, що реалізуються, незастосовністю багатьох теоретичних положень, які визначають стратегії міжнародних донорських організацій в Україні, до місцевих умов.

У цілому можна констатувати, що без допомоги міжнародних організацій діяльність ОГС була б суттєво меншою, оскільки їх бюджет більше ніж на 60% формується за рахунок зовнішньої підтримки. У більшості випадків зовнішнє фінансування обмежується короткостроковими (від кількох місяців до півтора року) та невеликими за обсягами (\$5-15 тис.) грантами. Приклади стабільного і масштабного фінансування діяльності ОГС з боку міжнародних донорів є поодинокими. Таким чином, залежність від ексклюзивних донорів практично унеможливує довгострокове планування їх діяльності.

Для переважної більшості ОГС нагальною потребою залишається забезпечення стабільної фінансової бази та збільшення термінів тривалості донорських проектів. У свою чергу вітчизняним ОГС необхідно налагоджувати співпрацю з місцевими органами влади, а також розглянути можливість надання платних послуг іншим організаціям

як можливе вирішення проблеми відсутності фінансування у період між виконанням проектів донорських організацій. Водночас міжнародні донори мають виявляти більшу увагу до соціальних ініціатив та надавати фінансування відповідно до реальних потреб ОГС.

2.2. Інституційна роль провідних міжнародних організацій у підтримці організацій громадянського суспільства в Україні

Піднесення громадської активності внаслідок Революції гідності та активна підтримка світовою спільнотою демократичних перетворень в Україні актуалізували питання про визначення ролі міжнародних організацій у взаємодії «особа-суспільство-держава». Існування розвиненого громадянського суспільства, яке передбачає функціонування широкої мережі його організацій, приносить позитивний ефект для всіх трьох секторів. Адже НУО на частіше надають ті послуги, які державі важко або навіть неможливо надавати через труднощі виявлення реальних проблем того чи іншого регіону, тим самим задовольняючи потреби населення.

Сукупна частка громадянського суспільства в глобальній економіці еквівалентна обсягу ВВП своєї економіки світу (\$1,3 трлн), що наближається до показників ВВП Франції та Великої Британії. У США (2011 р.) неприбуткові організації стали третім роботодавцем, випередивши сфери роздрібної торгівлі та переробної промисловості, та зарекомендували себе відносно стійкими до наслідків економічної кризи [1, с.11].

Домінуючою формою відносин ОГС, що взаємодіють між собою та з державою для задоволення інтересів особи, є суспільний діалог. Значимість суспільного діалогу постійно зростає. Серед чинників, що суттєво впливають на цей процес в Україні, слід виділити такі:

- збільшення кількості різних груп інтересів у суспільстві та підвищення їх впливовості;
- підвищення рівня самосвідомості громадян;
- реформування багатьох сфер політичного та економічного життя суспільства.

Суспільний діалог передбачає розгляд усіх точок зору та налагодження конструктивної взаємодії між трьома суб'єктами «особою-суспільством-державою» при вирішенні значущих проблем суспільства (безпека, бідність, безпритульність, сирітство, насильство і т.д.).

У більшості країн розвиненої демократії діє державна політика сприяння суспільному діалогу. Це зумовлено усвідомленням того, що діяльність громадянського суспільства відповідає інтересам держави. З погляду держави використання суспільного діалогу з НУО надає низку переваг, включаючи:

- перекладання (спільне виконання) частини обов'язків на НУО, адже більшість НУО створюються для вирішення тих питань, якими займаються державні та муніципальні органи влади;

- залучення НУО до вирішення низки проблем часто є більш ефективним через їх наближеність безпосередньо до джерел цих проблем;

- збільшення рівня демократії (значне залучення громадян до суспільного життя сприяє розвитку громадянського суспільства, без якого неможливе існування демократії);

- неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, формування, представлення та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і в комунікації з органами державної влади;

- участь в ухваленні рішень та забезпечення таким чином більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп.

У свою чергу НУО не менше зацікавлені у суспільному діалозі, адже співпраця з державою дозволяє заручитися її підтримкою у вирішенні актуальних проблем. Розвиток та ефективна співпраця в тріаді «особа-суспільство-держава» залежать від правової бази, рівня довіри громадян, фінансової стабільності, участі цільових груп населення, наявності ресурсного потенціалу у вигляді фінансових, фізичних чи людських ресурсів, наявності домовленостей про масштаби партнерства, узгодження пріоритетних напрямків суспільного діалогу тощо.

Очевидно, що сьогодні в Україні вищеперераховані умови не виконуються або виконуються лише частково. Найважливішими недоліками є недосконалість правової бази та дефіцит бюджетного фінансування з підтримки НУО в державі. Згідно з чинним в Україні законодавством на державну підтримку можуть розраховувати далеко не всі НУО. Так, допомога з бюджету може надаватися громадським організаціям інвалідів і ветеранів, молодіжним громадським організаціям, громадським організаціям культури і мистецтва, спортивному напрямку і тим, що захищають права громадян, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС. Їх фінансування здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про

статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та Закону України «Про фізичну культуру і спорт».

Діалог громадських організацій з органами державної влади, що відбувається в Україні через створені при органах центральної та місцевої влади громадські ради, є не достатньо успішним. Основна причина цього полягає в неузгодженості позицій та функцій з обох сторін. Представники влади зацікавлені в отриманні допомоги від НУО, але не змінюють процедур ухвалення важливих рішень. Помилковість підходу більшості неурядових організацій та громадських активістів у цьому питанні пов'язана з бажанням іти у владу та займатися політикою, а не контролювати її та відстоювати інтереси різних суспільних груп. Тобто, громадські організації мають претендувати не на прийняття рішень, а на участь у цьому процесі. Така участь – це засіб, який дозволяє знайти оптимальні рішення, який уможливорює захист прав громадян.

Чинний Закон України «Про громадські об'єднання» (ст. 21, п. 2) дозволяє НУО проводити господарську діяльність для досягнення своїх статутних цілей [2]. З 1 січня 2013 р. громадські об'єднання можуть обирати спрощені системи оподаткування, а юридичні та приватні особи, які здійснюють пожертвування в НУО, мають право на податкові пільги. До доходів від основної діяльності відносяться доходи від продажу товарів, робіт або послуг, які пропагують ідеї або принципи, для захисту яких створена громадська організація, або які тісно пов'язані з її статутною метою (завданнями) (пункт 157.15 Податкового кодексу) [3]. Однак ні юридичні, ні фізичні особи не використовують ці можливості на практиці через суперечливість норм, а також обтяжливі процедури звітування. Більшість НУО взагалі не проводять діяльності, спрямованої на отримання коштів.

За цих умов першочергового значення набуває підтримка українських НУО міжнародними організаціями.

Аналізуючи особливості становлення НУО в Україні, слід звернути увагу на те, найпотужніші на сьогодні недержавні організації – це такі, що мали вагомий і багаторічний підтримку міжнародних фондів і міжнародних партнерів. За результатами дослідження, проведеного у 2012 р. Творчим центром ТЦК в рамках проекту «Об'єднуємося заради реформ (UNITER)», що фінансувався USAID, українські НУО найчастіше отримують фінансування від міжнародних донорів, благодійних пожертв бізнесу та громадян.

Починаючи з 2007 р., Україна отримала можливість залучати зовнішню допомогу ЄС у вигляді секторальної бюджетної підтримки,

що є інструментом надання фінансування з бюджету ЄС до бюджету України на підтримку здійснення реформ. Протягом 2007–2013 р. на підставі укладених угод про фінансування Україні було виділено 199,01 млн євро. 13 травня 2014 р. прем'єр-міністр України А. Яценюк і президент Європейської Комісії Ж.-М. Баррозу підписали Угоду про фінансування Контракту для України з розбудови держави, яка передбачає на безповоротній основі фінансування Державного бюджету в сумі 355 млн євро та підтримку реформ. При реалізації подібних програм європейські інституції ставлять перед урядом України вимогу залучення українських НУО для контролю за використанням коштів. У свою чергу інституції ЄС використовують звіти неурядових організацій щодо розвитку демократії та інших аспектів реформ для оцінки ситуації в країні [4].

У рамках міждержавної співпраці Європейська Комісія використовує різні інструменти, які передбачають залучення громадянського суспільства. У 2014 р. в рамках програми «Недержавні структури і місцеві органи влади» (НСМОВ) Представництво ЄС в Україні оголосило конкурс проектів у сфері громадянського суспільства. Програма передбачає зміцнення спроможності організацій громадянського суспільства сприяти реформам і підвищенню підзвітності державного сектора, сприяння рівній і прозорій участі та партнерству між представниками громадянського суспільства, підтримку демократичних змін. Вагому роль відіграють різні заходи «Фонду розвитку громадянського суспільства в країнах – сусідах ЄС».

Значну допомогу українським НУО надає Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). З 1992 р. Агентство надало технічну та гуманітарну допомогу на суму \$1,7 млрд. У рамках напряму: «Демократія, права людини та врядування» USAID реалізує наступні проекти: «Справедливе правосуддя», «Розвиток громадянського суспільства», «Розвиток ЗМІ», «Сприяння забезпеченню прав робітників та профспілок», «Політичний процес в Україні», «Боротьба з торгівлею людьми», «Внутрішнє спостереження за політичними процесами в Україні», «Реформування виборчого законодавства України», «Сприяння зовнішньому тестуванню в Україні (USETI)», «Інклюзивна освіта: крок за кроком», «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність», «Навчальні програми професійного зростання».

У рамках співпраці з ООН Україна у 2011 р. приєдналася до ініціативи «Відкритий Уряд» (Open Government Partnership). З метою забезпечення виконання пріоритетів названої ініціативи Кабмін схвалив відповідний План дій (розпорядження від 5 квітня 2012 р. № 220).

Національний план дій охоплює чотири важливі для України сфери: 1) залучення громадянського суспільства до формування державної політики; 2) сприяння доступу до публічної інформації; 3) протидія і боротьба з корупцією; 4) сприяння належному врядуванню шляхом вдосконалення адміністративних послуг і запровадження електронного уряду.

Незважаючи на значну підтримку з боку міжнародних організацій, неурядові організації в Україні стикаються зі значними перепонами в ефективному використанні коштів. Для того, щоб взяти участь у конкурсі міжнародних проєктів, громадським організаціям необхідно володіти певними експертними знаннями, для опанування якими необхідно залучати кваліфіковані кадри. До того ж НУО потребують базового фінансування для покриття поточних витрат.

Право участі НУО в конкурсі з отримання грантів передбачає відповідність певним критеріям. НУО має бути неприбутковою організацією – українським аналітичним центром, професійним об'єднанням або іншою організацією, створеною у відповідності з усіма чинними нормами цивільного та податкового законодавства, бути визнаною відповідними українськими органами влади та мати добру репутацію. Заявник має продемонструвати успішний досвід минулої діяльності у реалізації програм, пов'язаних з пріоритетними сферами діяльності донора. НУО повинні продемонструвати спроможність здійснювати раціональний фінансовий, адміністративний та технічний менеджмент. У разі отримання гранту заявники повинні здійснювати фінансову звітність.

Запобігаючи нецільовому використанню коштів НУО та корупції в громадському секторі міжнародні донори посилюють вимоги до організацій і віддають перевагу співробітництву з потужними НУО та тими, з якими вже працювали раніше. З однієї сторони, це захищає міжнародні організації від того, що кошти будуть реалізовані не за призначенням, а з іншої, – не кожна вітчизняна НУО відповідає прискіпливим критеріям донорів. Відтак, підготовка грантових заявок та відповідність затребуваним критеріям перебуває поза можливостями малих та новостворених НУО.

Розуміючи необхідність організаційного підсилення НУО, донорські організації приділяють більше уваги внутрішньому менеджменту організації, вимагають від НУО визначення принципів і процедур внутрішнього менеджменту. Організації, що пройшли організаційний аудит, краще розуміють необхідність і переваги внутрішніх правил управління [5]. Показовим прикладом поліпшення інституційної спроможності громадських організацій став проєкт ПРООН

«Демократизація і права людини в Україні» (2013 р.), спрямований на сприяння підготовці та освіті НУО з метою поліпшення їх спроможності працювати за системою грантів.

Як впливає з Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства України, з 2013 р. іноземні донори зосередили увагу на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи, яку більшість НУО не можуть запропонувати. Діяльність громадських організацій передбачає залучення волонтерів, але системна та змістовна робота не може вестися без певного постійного штату працівників. Переважна більшість з опитаних НУО в офіційному анкетуванні заявили, що в них на ставку працює одна-дві людини або взагалі жодної. Відтак більшість людей або працює на громадських засадах, або отримує заробітну платню неофіційно. Переважна більшість організацій не має у своєму штаті бухгалтера, а підготовкою фінансової організації здебільшого займається бухгалтер залучений по договору чи на неофіційних засадах. У багатьох НУО немає відкритого конкурсу вакансій, а пошук персоналу (у тому числі волонтерів) ведеться, в основному, через знайомих. Як наслідок, їхній фаховий рівень далеко не завжди відповідає вимогам.

Показник участі громадян в НУО теж відносно незначний. Більшість організацій стверджує, що в них налічується до 10 волонтерів. Низька участь волонтерів у діяльності громадських організацій засвідчує, що НУО часто виникають не як відповідь на суспільний інтерес, що сприяло б залученню більшої кількості членів, а навпаки формуються під конкретний проект чи навіть грант.

НУО все активніше використовують телебачення і соціальні мережі для висвітлення своєї діяльності, транслюють свої заходи на YouTube та Facebook, проводять інтерактивні обговорення. Новим напрямом фінансування НУО є залучення ними значних коштів від громадян через соціальну мережу Facebook, краудфандингові платформи, такі як Українська біржа благодійності, Спільнокошт, скриньки для пожертвувачів та кампанії через SMS [6].

З приводу уточнення норм законодавства України, які могли б спростити підтримку НУО з боку міжнародних організацій, представники громадських організацій вказують на доцільність внесення змін до податкового законодавства з метою створення сприятливіших умов для благодійників; вдосконалення законодавства у частині роботи з благодійними скриньками; впровадження відсоткової філантропії; впорядкування волонтерської роботи, вдосконалення норм ведення господарської діяльності НУО.

Суттєву роль у змінненні спроможності низки НУО відіграв проект «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), який здійснювався за фінансування USAID в 2008–2014 рр. Мета проекту полягала в сприянні розвитку сфери громадянського суспільства України шляхом надання імпульсу реформам та допомоги формуванню стабільного громадського сектору; зміцнення організаційного потенціалу провідних українських громадських організацій та лідерів місцевих громад; допомоги НУО в розширенні участі громадян у виробленні державної політики; сприяння розбудові нормативно-правової бази діяльності громадянського суспільства; зміцнення інституційної та фінансової самостійності ГО у всіх регіонах України [7]. Виконавцем проекту була міжнародна незалежна некомерційна організація ПАКТ (Pact, Inc), що спеціалізується на посиленні спроможності місцевих лідерів та інституцій.

Під час виконання проекту UNITER застосовувалося пряме фінансування українських НУО з визначенням отримувачів грантів на конкурсній основі. На першому етапі грантової програми грошову допомогу отримали окремі ОГС, а на другому – їх коаліції. Подібна практика була спрямована і на сприяння розвитку окремих найперспективніших організацій, і на стимулювання більш високого рівня їх функціонування – об'єднання в спільки для посилення вірогідності досягнення визначеної мети.

Українським НУО надавалася цільова технічна допомога в пріоритетних напрямках розвитку громадянського суспільства у вигляді широкого спектру навчальних програм, тренінгів та конференцій, проведених досліджень та розроблених методичних рекомендацій. Згадані дослідження й рекомендації наразі доступні для вивчення широкому загалу на безоплатній основі. Таким чином, вони можуть використовуватись у роботі й тими ОГС, що не взяли участі в проекті та залишаються корисними після його завершення.

Було проведено дослідження моделей фінансування діяльності організацій громадянського представництва, дослідницьких та аналітичних центрів за рахунок надходжень з місцевих джерел, яке підтвердило неможливість існування переважної більшості вітчизняних НУО виключно за рахунок державного бюджету.

У липні 2014 р. за фінансової підтримки USAID було розпочато нові проекти. Втіленням «Проекту розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні» займається Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» (ICAP «Єднання») [8].

Головним виконавцем проекту «Створення сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства в Україні»

(«Громадяни в дії») є Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД). У межах цих нових проектів передбачаються заходи зі сприяння формуванню оптимального законодавчого та стратегічного середовища для діяльності громадянського суспільства відповідно до його потреб та європейських стандартів. Серед першочергових завдань декларується рух до підвищення якості законів, що забезпечують функціонування громадянського суспільства, й посилення спроможності самих НУО забезпечувати ефективне впровадження цих законів та державної політики. З жовтня 2014 р. було налагоджено роботу «гарячої лінії» щодо реєстрації громадських організацій. Зацікавлені особи можуть отримати інформаційну допомогу з питань реєстрації ГО, внесення змін до статутних документів, зміни керівництва чи місцезнаходження організації тощо [9]. 9 грудня 2014 р. УНЦПД провів засідання робочої групи з відновлення роботи Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства при Президентові України. Під час роботи було відзначено, що на законодавчому рівні існує багато перешкод для розвитку громадянського суспільства в Україні. Для їх усунення доцільно зробити кроки для відновлення діяльності координаційної платформи, до складу якої слід залучити ряд міністрів та голів комітетів ВР, а також лідерів інститутів громадянського суспільства. У зв'язку з цим було прийнято рішення про підготовку пропозицій з відновлення виконання «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства», затвердженої у 2012 р. [10].

2.3. Підтримка ОГС міжнародними організаціями в Україні та постсоціалістичних країнах

Розвиток громадянського суспільства транзитних країн в значній мірі перебуває під ідеологічним, організаційним та фінансовим впливом відповідних міжнародних організацій та інших недержавних зарубіжних структур. Події кінця 2013–2014 рр. засвідчили потребу в суттєвій модернізації сфери суспільних відносин для подолання перешкод на шляху євроінтеграційних завдань. За цих обставин суттєвого значення набуває використання підтримки та досвіду зовнішніх партнерів у зміцненні структур громадянського суспільства.

На регіональному рівні провідну роль у наданні допомоги з метою розвитку відіграє Європейський Союз (ЄС). В структурі ЄС діє низка органів, що відповідають за громадянське суспільство та його розвиток як в країнах-членах ЄС, так і за його межами. До них належать

Агенція ЄС з питань покращення умов життя та праці (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Eurofound), Європейський моніторинговий центр змін (European Monitoring Centre on Change, EMCC), Агенція ЄС з дотримання фундаментальних прав людини (European Union Agency for Fundamental Rights). Варто згадати, що, наприклад, участь у роботі Агенції ЄС з дотримання фундаментальних прав людини, створеної 2007 р. на підставі регламенту Ради ЄС, можуть брати країни-кандидати, а також ті країни, що уклали або мають намір укласти угоду про асоціацію з ЄС [11, р. 1-14]. Перелічені структури займаються контролем за дотриманням прав людини, стежать за протидією дискримінації, з'ясовують причини порушення базових прав та свобод людини, розробляють рекомендації щодо їх усунення, взаємодіють з іншими організаціями та їх підрозділами в площині громадянського суспільства [4].

Для міжнародних організацій міждержавного характеру реалізація їх цілей здійснюється за рахунок ресурсів країн-членів та на основі їх спільних зусиль та положень установчих документів об'єднання. Реалії середовища міжнародних відносин можуть вимагати перенесення активності за межі міжнародної організації на іншу країну, їх групу або ж усередину певної держави. У такому разі зусилля світової спільноти або окремих її членів повинні відповідати декільком вимогам.

По-перше, застосування принципу поважання прав людини і основних свобод не повинно входити в конфлікт з іншими загальними принципами міжнародного права, в тому числі такими як суверенна рівність та невтручання у внутрішні справи інших держав, співробітництво між державами, сумлінне виконання міжнародно-правових обов'язків.

По-друге, дії, спрямовані на формування, розвиток та підтримку громадянського суспільства не повинні нав'язуватися ззовні методами різноманітного тиску, оскільки тоді їх ефективність зменшується в рази або набуває відверто протилежного результату.

По-третє, слід враховувати специфіку конкретних країн, співробітництво з якими розглядається, оскільки досвід конфліктів у різних куточках світу впродовж останніх двадцяти років наочно продемонстрував, що дії, ефективні та аргументовані в одних державах, втрачають корисність або ж відверто погіршують ситуацію у інших.

По-четверте, мешканці країн-партнерів повинні чітко усвідомлювати сутність, зміст та призначення дій з підтримки ГО, що пропонуються міжнародними організаціями. Тільки тоді робота світового співтовариства, спільно з урядами третіх країн та їх жителями, буде

приносити позитивний результат та наблизатиме побудову громадянського суспільства там, де воно було на зародковій стадії, сприятиме модернізації та подальшому розвитку, де підвалини буди закладені або вже існувало суспільство, яке відповідає визначенню та критеріям громадянського.

Крім міждержавних та наддержавних міжнародних організацій, у світі існує велика кількість об'єднань недержавного характеру. Найвідомішими із них є: «Міжнародна амністія» (Amnesty International), «Лікарі без кордонів», «Репортери без кордонів»; Міжнародна організація із захисту прав людини (Human Right Watch); екологічна «Зелений світ» (Green peace); антикорупційна «Міжнародна прозорість» (Transparency International).

У роки незалежності Україна активно співпрацювала з міжнародними організаціями в багатьох напрямках, включаючи торгівлю, фінансово-кредитну діяльність, соціальну сферу. Пріоритети та акценти співробітництва України з міжнародними організаціями зазнають змін. У 1990-і рр. передусім увага зосереджувалася на інформаційно-освітніх послугах, спрямованих на інформування державних службовців, науковців, педагогів, студентів, політично активних громадян про сутність громадянського суспільства, його роль у житті демократичних держав, місце ринкової економіки у забезпеченні прав та свобод людини. Оскільки всі зазначені складові були новими в житті вітчизняного суспільства, до процесу долучилися навіть непрофільні організації. Як приклад, можемо згадати Міжнародну фінансову корпорацію (є членом Групи Світового банку), яка регулярно організовувала навчальні семінари для представників бізнесу, місцевого самоврядування, вищої школи.

З початком ХХІ ст. акценти почали зміщуватися на вдосконалення та подальший розвиток засад демократичного громадянського суспільства. Головними у взаємодії міжнародних організацій з Україною стали такі:

- 1) сприяння економічному розвитку країни (МВФ, Група Світового банку, СОТ, ЮНКТАД, ОЕСР);
- 2) надання допомоги в соціальній площині, включаючи розвиток освіти, науки, охорони здоров'я тощо (ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці);
- 3) підтримка інтеграційних намірів (регіональні організації та угруповання, ЄС);
- 4) військове й безпекове співробітництво (ООН, Рада Безпеки ООН, ОБСЄ, НАТО);

5) громадянське суспільство (Рада Європи, ОБСЄ, громадські об'єднання, неурядові структури та організації, створені за участі національних урядів розвинених країн світу).

Пострадянські держави, які географічно належать до Азії, також співпрацюють з міжнародними організаціями, але розглядають її радше як інструмент, необхідний для поглиблення партнерства з розвинутими країнами світу в інших сферах соціально-економічної активності. Так, у Казахстані за участі Програми Розвитку ООН реалізується ініціатива «Стійкий транспорт міста Алмати» (соціально-екологічне спрямування). USAID окрім гуманітарних програм сприяє розвитку трудового законодавства, проектам з розвитку малого та середнього бізнесу [2]. У Таджикистані програма з мікрокредитування під назвою «Національна асоціація ділових жінок» працює одразу за двома напрямками – розвиток бізнесу та активна робота над подоланням гендерної нерівності, що є досить характерною для азійських країн з ісламським суспільством [3]. У цій державі неурядові та іноземні організації (Caritas, USAID, Act Central Asia), спільно з місцевими структурами, провадять діяльність зі створення та розвитку локальних інститутів, які будуть подальшому перебрали на себе функції розвитку громадянського суспільства.

Дещо складніша ситуація з організаціями громадянського суспільства (особливо неурядовими) спостерігається в Білорусі та Російській Федерації. Після проголошення незалежності (1991 р.) Білорусь активно співпрацювала з зарубіжними партнерами. Значна допомога надходила за європейськими програмами TACIS та ін. Однак позитивні зрушення невдовзі були перекреслені внаслідок конфлікту інтересів між владою Білорусі та урядами країн ЄС і США. У зв'язку зі змінами до Конституції Білорусі (1994 р.) держави Заходу відмовились визнати парламентські та президентські вибори в цій країні. Результатом стало погіршення відносин, виключення Білорусі з Ради Європи і низки інших міжнародних організацій.

Російська Федерація активно співпрацювала з багатьма міжнародними інституціями, є членом ОБСЄ, Ради Європи та інших організацій. Однак ускладнення діяльності міжнародних неурядових організацій у Росії шляхом зміни її національного законодавства та часте переведення гуманітарних питань суто в політичну площину перетворили співпрацю в питаннях громадянського суспільства на об'єкт політико-економічного торгу.

Підсумовуючи стан підтримки організацій громадянського суспільства міжнародними організаціями в Україні та пострадянських країнах, доцільно звернути увагу на наступні моменти:

1) співробітництво в питаннях громадянського суспільства є необхідним та об'єктивно мотивованим;

2) Україні необхідно спрямовувати значні зусилля на подолання конфліктних ситуацій та зниження градусу напруги в суспільстві, що можливо тільки за умови належного рівня розвитку та ефективної діяльності громадянського суспільства;

3) міжнародні організації повинні суворо дотримуватися норм міжнародного права та внутрішнього законодавства країни перебування з метою унеможливлення розвитку подій за конфронтаційними сценаріями;

4) питання розвитку громадянського суспільства, його ролі у побудові сучасної держави та вдосконалення міжнародного партнерства носять об'єктивний характер і потребують подальших досліджень.

2.4. Система та механізми функціонування ОГС у країнах світу

Завдяки мобільності, мережевій структурі діяльності, актуалізації важливих для суспільства проблем ОГС виступають як механізм політичної, соціальної, економічної взаємодії та водночас як доволі самостійні актори. Специфіка їх діяльності в різних країнах світу залежить значною мірою від ступеня розвитку політичної системи, та, зокрема, політичних відносин як таких. Відмінними рисами їх діяльності є такі показники як ступінь активності організацій, безпосередньо пов'язаний з мотивацією щодо організації громадянської ініціативи, кількість та склад фінансових коштів, що проходять через організації, правова основа та функціональність механізмів цих недержавних акторів.

Структури громадянського суспільства беруть активну участь у конструюванні як інституціонального простору, який об'єднує три сектори суспільної діяльності – державу, бізнес та мережі НУО, так і позаінституціонального простору, який завдяки ціннісному наповненню впливає на моделювання інституціональних структур та відносин.

Криза державного соціального патерналізму в країнах Заходу, зростання тенденцій глобалізації в усьому світі призвели до актуалізації застосування загальноживаного поняття «некомерційні організації» як до організацій громадянського суспільства, так і до інших фондів, центрів, асоціацій, місій, які, за традиційними уявленнями

про громадянську ініціативу, не завжди вважаються суб'єктами громадянського суспільства.

На основі численних досліджень у межах «Порівняльного проекту некомерційного сектору» (університет Дж. Хопкінса, США), були сформульовані критерії, за якими організації вважаються некомерційними. До них належать: наявність неформальної організаційної структури, незалежність від держави (водночас за організацією залишається право отримання коштів від держави), розподіл прибутку відмінний від принципу комерційних організацій (тобто такий, що відповідає поставленим цілям діяльності організацій, а не виплаті акціонерам), дотримання принципу самокерування, добровільний характер діяльності (зберігається можливість використання найманої праці) [1].

Відповідно до складу фінансування організації поділяються на категорії й підпадають під дію певних механізмів, що регулюють їх діяльність. Класифікація, що застосовується у США, охоплює близько 80 напрямків діяльності (правовий захист, безпека, міжетнічні відносини, філантропія), що підлягають пільговому оподаткуванню і становлять сегмент економіки неринкових послуг [2].

Міжнародна класифікація некомерційних організацій (The International Classification of Nonprofit Organizations – ICNPO) [3], розроблена інститутом Дж. Хопкінса вважається найуніверсальнішою системою, оскільки представляє найбільш уніфіковані критерії для організацій громадянського суспільства, що дозволяє об'єктивно визначити особливості системи НУО в різних країнах світу. Методологія, покладена в основу аналізу НКО в цій системі, базується на економічних показниках. За одиницю аналізу береться відділення НУО, що займається конкретним напрямом діяльності.

Чинники, за допомогою яких громадянська ініціатива функціонує та набуває завершення, рис у правовій державі, включають:

- Нормативи, пов'язані з умовами існування організацій громадянського суспільства, що включають право організацій на діяльність у суспільстві, визначають статус НКО, можливості перевірки з боку держави їх діяльності.

- Механізми, що відповідають за постійний (безперебійний) розвиток НКО. Вони пов'язані з визначенням проблем фінансування, оподаткування, залученням волонтерів, використанням нетрадиційних форм отримання коштів тощо.

- Партнерство організацій громадянського суспільства у відносинах з державою (можливості співробітництва НКО з державними установами).

– Вдосконалення управління та прозорості в діяльності НКО. Ця група механізмів включає систему підтримки діяльності організацій громадянського суспільства, а також підтримку засобів для поширення відкритості інформації НКО для громадян та доступу до неї.

– Важелі, зорієнтовані на процеси саморегулювання третього сектору, Норми, права, що добровільно приймаються НКО, система контролю за виконанням прийнятих норм є предметом вдосконалення цієї групи механізмів для НКО.

Норми, які стосуються правосуб'єктності НКО є одним з наріжних питань їх функціонування, оскільки дозволяють організаціям здійснювати і виступати від власного імені, а не від імені її членів або установників. Офіційний статус організацій визначається внутрішнім громадянським законодавством. Набуття статусу суб'єкта права НКО відбувається в різних країнах по-різному. У деяких державах правосуб'єктність НКО виникає автоматично під час їх створення. У більшості країн набуття правосуб'єктності регулюється певними нормами та процедурами. Надання статусу суб'єкта права, як правило, належить до компетенції адміністративних органів, проте, в деяких випадках цю функцію можуть виконувати суди.

У США загалом налічується близько 1,5 млн громадських організацій. Основу громадянського суспільства складають некомерційні організації, що мають бути зареєстровані в міністерстві юстиції США. На федеральному рівні діє єдиний типовий статут для НКО. Для організацій громадянського суспільства основною умовою діяльності є отримання в адміністрації штату реєстраційного сертифікату, який видається на основі заяви. Також необхідно отримати дозвіл відповідного державного органу залежно від сфери діяльності НКО (приміром, органів освіти, органів охорони здоров'я, органів соціального захисту населення) [4].

Створення громадських організацій не потребує схвалення урядом, вони не зобов'язані реєструватися в податкових органах та надавати обов'язкові щорічні звіти. Разом з тим, набуття статусу юридичної особи дозволяє громадським організаціям і користуватися пільгами (звільнення від податку на продаж та закупівлю товарів та послуг, необхідних для діяльності), і нести відповідальність за свою діяльність. Самостійний характер організацій зобов'язує їх керівництво звітувати перед державними та муніципальними органами щодо дотримання умов контракту та використання субсидій, а також щодо результатів своєї діяльності перед приватними та корпоративними спонсорами.

Постійний характер діяльності НКО значною мірою залежить від фінансування організацій і пов'язаних з ним проблем оподаткування,

розподілу коштів, відновлення ресурсів діяльності. У країнах Європи до джерел фінансування НКО належать офіційні надходження, що отримуються від урядових структур; приватні надходження, які включають кошти приватних та корпоративних спонсорів; а також волонтерські надходження; т. зв. самофінансування, що включає доходи, отримані за рахунок обміну товарами та послугами) [5].

Якщо в бюджеті переважає частка державних коштів, приватних та корпоративних фондів, у діяльності збільшується соціальний контекст проблем. У випадку, якщо переважають кошти, зароблені самим організаціями, у діяльності зростає тенденція до персоніфікації послуг організації [6]. Водночас, як свідчить досвід західних держав, безперерйна робота НКО можлива завдяки використанню численних джерел надходження коштів. Єдине джерело фінансування може стати причиною неплатоспроможності НКО і передумовою для припинення її діяльності [7]. Фактично НКО постають перед необхідністю шукати різні джерела фінансування. Диверсифікація джерел фінансування допомагає компенсувати нестачу коштів через втрату одного або більше спонсорів шляхом компенсації їх коштами з інших джерел. У США та країнах Європи існують понад 10 тис. приватних та корпоративних фондів, які найчастіше фінансують проекти у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, соціальної допомоги та правової освіти.

У країнах Європи та США існує гнучка правова система, яка передбачає диференційований підхід щодо можливостей використання коштів та оподаткування донорів НКО. Приміром, французьке законодавство визнає два види статусу некомерційних організацій «громадянської допомоги». До першої групи належать організації, що мають статус громадянського інтересу. Донори організацій цього статусу мають податкові пільги. До другої групи належать організації, що мають статус «громадянського служіння». Ці організації мають більш широкий спектр податкових та фінансових пільг. У Німеччині податковий статус організацій визначає можливості організацій громадянського суспільства займатися тими чи іншими проблемами політичної сфери суспільства. Так, організаціям без статусу податкових пільг дозволяється займатися політичною діяльністю, включаючи підтримку політичних партій. Натомість НКО, які мають податкові пільги від держави, заборонено прямо або непрямо витратити свої активи на користь політичних партій. У США також існує розмежування за принципом політичної та неpolітичної діяльності НКО. Некомерційні організації, що спрямовують свої ресурси на благочинні, релігійні або просвітницькі цілі, мають право вимага-

ти звільнення від оподаткування на основі Статті 501(C)(3) Податкового кодексу США. Ці організації обмежені у лобюванні, їм заборонено займатися політичною діяльністю. Відтак сфера діяльності НКО та цілі поставлені нею для досягнення соціального добробуту, визначають її пріоритетність в отриманні тих чи інших фінансових пільг від держави.

Ресурси держбюджету в країнах Заходу найчастіше розподіляються на соціальні програми за жорсткими затвердженими стандартами. Робота держустанов орієнтована переважно на обслуговування конкретних найбільш уразливих категорій населення, які потребують допомоги в першу чергу. Діяльність НКО залишається незамінною в таких сферах, як допомога бідним в отриманні доступного житла, профілактика захворювань, діяльність родинно-навчальних асоціацій, політична, екологічна, правова освіта громадян тощо. Приміром, з загальної кількості програм, профінансованих федеральним бюджетом США в перше десятиліття XXI ст., на НКО припадало приблизно 54%, на урядові агенції – 42%, на комерційні структури – 4%.

Механізм взаємодії органів влади та некомерційних організацій функціонує в такий спосіб, що дозволяє обом сторонам бути як самодостатніми у своїй діяльності (форми, засоби, методи роботи), так і підзвітними одна до одної відповідно до вимог громадянської справедливості (відображених в правовій системі держави). Відсутність необхідності надання щорічних звітів не позбавляє НКО надавати владі за необхідності дані про територію охоплення своєї діяльності, способи навчання та послуги, що вони їм надають. Як відзначається у «Керівництві для НУО», підготовленим Державним департаментом США у 2012 р.: «Неурядові організації та уряди можуть співробітничати, щоб задовольнити потреби суспільства, керувати спільними проектами або проводити громадські кампанії» [8].

Найкращим способом забезпечення відповідальної поведінки НКО є сприяння саморегулюванню у цьому секторі. Задля цього в деяких країнах складаються кодекси поведінки для організацій в певних сферах їх діяльності, які надають можливість групам НКО забезпечувати потреби в цьому секторі.

У контексті розвитку громадянського суспільства суттєве значення має ознайомлення з досвідом країн ЄС. Ще 1951 р. Рада Європи визнала важливу суспільну роль громадських організацій. Права громадян на зібрання та об'єднання гарантовані низкою європейських конвенцій. Важливим кроком у зміцненні громадянського суспільства стало затвердження Радою Європи «Рекомендацій щодо розвитку та посилення громадських організацій у Європі» (1998 р.) та

«Основоположних принципів статусу громадських організацій у Європі» (2002 р.).

Важливим елементом функціонування і взаємодії громадянського суспільства у ЄС є розвиток механізмів публічних консультацій між вищими органами ЄС та громадськими інституціями. В загальноєвропейському контексті особливо помітною є участь громадського сектору в боротьбі з бідністю та соціальною несправедливістю. Завдяки сформованим механізмам публічних консультацій організації громадянського суспільства і їх об'єднання беруть участь у консультаціях з національними владними структурами і загальноєвропейськими інституціями щодо забезпечення продуктивнішої імплементації ініціатив і політики ЄС у європейських країнах.

Стратегія розвитку «Європа 2020 за інтелектуальне, стійке та інклюзивне зростання» започаткувала нове партнерство між структурами ЄС, національними і регіональними властями, а також європейськими зацікавленими сторонами. Європейською Комісією поставлено завдання посилити такі партнерські зв'язки на загальноєвропейському рівні [9]. У рамках такого партнерства відбувається взаємодія ЄС та громадянського суспільства на базі Європейської платформи проти бідності і соціальної несправедливості із залученням:

- організацій громадянського суспільства і соціальних партнерів у сфері зайнятості та соціальних відносин;
- представників інституцій ЄС та інших міжнародних організацій;
- представників національних, регіональних та місцевих влад;
- дослідницьких центрів та фондаций у справах, що стосуються соціального діалогу.

Завдяки програмі Progress (2007–2013 рр.), яку фінансувала Європейська Комісія, було посилено взаємодію ЄС з багатьма мережами ОГС у галузях зайнятості, соціального партнерства та соціального захисту, умов праці, протидії дискримінації та гендерної рівності [10]. Важливе місце в структурі громадянського суспільства ЄС та взаємодії з владними органами посідають громадські організації у сфері захисту прав людини. Взаємодія ЄС з громадянським суспільством здійснюється шляхом проведення регулярних консультацій з Європейською конфедерацією допомоги та розвитку щодо неурядових організацій (CONCORD), Європейською мережею фондаций за демократію, Європейською мережею незалежних політичних фондаций за розвиток демократії та співробітництва, Європейським офісом зв'язку та Мережею прав людини і демократії [11; 12]. Щорічно проводяться зустрічі функціонерів ЄС з активом неурядових організацій щодо питань захисту прав людини, довкілля, соціального розвитку, а

також загального спрямування інтеграційних процесів. В європейських політичних документах і директивах ОГС розглядаються як важливі партнери в доведенні інформації до громадськості, обміні знаннями і досвідом з інституціями ЄС щодо підготовки та імплементації рішень [13, р. 2].

Питанням підвищення демократичної легітимності владних інституцій ЄС та залучення громадянського суспільства було присвячено Білу книгу «Європейське врядування» (липень 2001 р.) [12, с. 6-7]. Передбачалося розширення ролі ОГС в розробці та затвердженні управлінських рішень, забезпечення більшої відкритості та прозорості управлінських процедур на європейському рівні. Така відкритість мала створити умови для формування справжнього європейського громадянського суспільства [14, р. 72]. На основі Білої книги Європейська Комісія розробила «Загальні принципи та мінімальні стандарти» у взаємодії з зацікавленими сторонами (2002 р.) та низку нормативних актів, які регулюють взаємодію громадянського суспільства з органами ЄС та порядок їх залучення до консультацій. Структури громадянського суспільства є інструментом, що забезпечує зворотний зв'язок між органами ЄС і громадянами країн-членів. З метою взаємодії з наддержавними інституціями ЄС структури найбільш потужні організації громадянського суспільства утримують у Брюсселі свої офіси або мають представництва.

Функціонально гнучка європейська система інтеракцій влади і громадянського суспільства складається з таких способів взаємодії, як спеціальні консультації з соціальних і політичних питань, регулярні спеціальні зустрічі та публічні онлайн-консультації з публікацією відповідних матеріалів у мережі Інтернет, що дозволяє громадянському суспільству і його представникам бути залученим до процесу публічного прийняття рішень щодо питань загальноєвропейського значення.

Частина III

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОЗБУДОВУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Стратегія реформування вітчизняної системи державної підтримки розвитку ОГС

Політика сприяння розвитку й ефективному функціонуванню ОГС в Україні повинна мати декілька рівнів і особливостей застосування. Йдеться, зокрема, й про врахування в Конституції ключових положень щодо визначення ролі громадянського суспільства у суспільному житті держави. Конституційними засадами держави має бути реально створена така система поділу влад, такий баланс повноважень між центральною і місцевою владою, така система реалізації прав і свобод і контролю за їх дотриманням, які б гарантували максимальний прояв громадянської ініціативи в усіх сферах суспільного життя. У конституційних змінах потрібно докорінно переглянути зміст другого розділу Основного Закону «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому формулюються основні засади правової держави (текст цього розділу змістовно ідентичний в його останній редакції зі змінами, внесеними 8 грудня 2004 р., і в редакції Конституції 1996 р.). Наприклад, стаття 27 повинна передбачати не тільки «невід'ємне право на життя», а й «невід'ємне право на гідне життя та максимальний розвиток особистих здібностей». Право приватної власності (стаття 41) має бути не тільки непорушним, а й пов'язаним з соціальним обов'язком розвитку економіки в загальнонаціональних інтересах. «Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги» (стаття 46) мають забезпечувати не просто «рівень життя, не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом», а такий прожитковий мінімум, який гарантує реалізацію права на життя (стаття 27) та соціальний захист, та дозволяє реалізувати право на збереження свободи і власної гідності (статті 28, 29). Аналогічного уточнення потребують, на наш погляд, майже всі статті цього розділу Конституції, які значною мірою через гранично декларативний характер сьогодні практично не виконуються.

Перед Україною стоїть завдання не просто узгодження національного законодавства з загальноєвропейським, а й запровадження вкрай важливих критеріїв, які використовують міжнародні органи громадянського суспільства для розрізнення реальної демократії та правової держави від будь-яких її квазідемократичних підробок, в яких формально-правові, в тому числі і виборчі процедури, підмінюють дух закону та політичних свобод.

Згідно з методикою організації «Фрідом Хаус» (Freedom House) існує важлива градація для визначення громадянським суспільством держави ступеню реальної демократизації. Згідно з таким підходом країни, що набули мінімальних демократичних стандартів, кваліфікуються як країни електоральної демократії. Держави, в яких реально існує широкий спектр громадянських свобод, отримали назву ліберальної демократії. Крім того, в документах ЄС для позначення належного рівня демократичності, необхідного для повноцінного членства в Євросоюзі, використовується термін «субстантивна демократія», а для досягнення вищого рівня прав і свобод у перехідних країнах – «консолідована демократія».

Консолідована або реальна демократія, на противагу квазі-демократії формальній або процедурній, забезпечується передусім конкретними інституціональними змінами, спрямованими на демократизацію суспільного життя. Ідеться про реальне реформування інституту держслужби. Адже за кризових часів з необхідністю збільшується роль виконавчої влади, яка забезпечує передусім оперативність виконання управлінських рішень. Але це ставить виконавчу вертикаль у монопольне становище щодо розподілу різноманітних, в тому числі, і бюджетних ресурсів. А це своєю чергою неминує збільшувати небезпеку зростання рівня корумпованості влади, боротьба з якою якраз і є одним з пріоритетних завдань громадянського суспільства.

З іншого боку, внаслідок спрощення процедури звільнення з невиборних посад і неможливості мати офіційні джерела додаткових доходів, самі бюрократи потребують належного політкоректного правового та соціального захисту і гарантій від переслідування. Адже саме таке справедливе правове унормування діяльності держслужбовців є важливим чинником запобігання корупції, яка є раковою пухлиною не тільки української влади, а останнім часом і економічно розвинених західних та східних держав.

Конструктивною формою демократизації виконавчої влади є запровадження особливого бюрократичного кодексу, в якому чітко прописані всі правила гри, що не дозволяють виконавчій владі вихо-

дити за межі свого законодавчо визначеного статусу. Йдеться про систему конкурентного добору і переміщення управлінських кадрів на вищі щаблі службової ієрархії, принципи постійної ротації держслужбовців з метою як постійного підвищення їхньої кваліфікації, так і зменшення небезпеки утворення злочинних корупційних схем, гарантовані пільги та соціальні гарантії, що, знов-таки, суттєво зменшують ризик отримання хабарів тощо [1, с. 116-124].

У розвинених країнах Заходу навіть за наявності правової демократичної держави, яка на практиці гарантує ефективне дотримання свобод та захист прав громадян, уже не перше десятиліття проводяться реформи, спрямовані не просто на покращення ефективності державної влади, а на підвищення її демократичності. Відповідальність перерозподіляється на так званий «субнаціональний рівень». Практично в усіх європейських країнах в останні роки все більше застосовуються механізми постійного зворотного зв'язку між владою і громадянами, що забезпечують вплив громадськості на прийняття різноманітних управлінських рішень за допомогою системи «електронного уряду» [2].

У розвинених країнах Європи суттєво корелюється традиційна модель соціальної держави. У соціальному захисті акцент переноситься зі зрівняльного державного патерналізму на створення максимальних можливостей для самостійного підвищення власного матеріального добробуту. За цих обставин громадянське суспільство покликане не тільки контролювати дотримання законодавчих вимог у питаннях соціального захисту з метою запобігання зростанню рівня екстремізму та сепаратизму в державі, а й максимально сприяти узгодженню інтересів різноманітних соціальних груп та згладжуванню соціальних конфліктів задля забезпечення поступального розвитку суспільства.

Взаємодія між державними органами та органами громадянського суспільства, зокрема, передбачає створення своєрідних змішаних державно-публічних інституцій. В європейських країнах накопичено колосальний досвід взаємодії інститутів громадянського суспільства та законодавчої і виконавчої гілок влади. Наприклад, публічно-правові корпорації, публічне самоврядування в Німеччині або Економічна і соціальна рада у Франції, до якої входять представники неурядових організацій некомерційного сектору. Ця Рада здійснює експертизу всіх законопроектів. Депутати Національної асамблеї не обговорюють законопроекти без висновку Економічної і соціальної ради, тобто без експертизи громадянського суспільства [3, с. 235]. Подібні нововведення є вкрай актуальними і для України.

Громадянське суспільство може виступати як посередник у діалозі влади та економіки. Виходячи з того, що «третій сектор» або неполітична публічна сфера життя є проміжною ланкою і, водночас, передаточним ланцюгом між політичною та економічною сферами суспільного життя, великого значення для підтримки вдосконалення інститутів громадянського суспільства набуває ефективна державна економічна політика. Йдеться передовсім про створення сприятливого для бізнесу клімату політичної стабільності та передбачуваності, гарантованості тривалого існування встановлених правил гри в економічній царині, наявності стимулюючої ринкові відносини податкової політики, ефективних антимонопольних заходів, які, знов-таки, знижують рівень корупції в державі. Паралельно держава забезпечує правовий захист соціально незахищених прошарків населення – дітей і молоді, пенсіонерів, інвалідів, легальних емігрантів тощо. Така діяльність заохочує становлення реального «середнього класу», у представників якого зростає політична потреба і здатність оформлювати свої економічні інтереси у формі ідеологічних програм, об'єднуватись у реальні політичні партії, а не штучно створені олігархічні проекти для контролю парламенту.

Ефективна державна політика підтримки громадянського суспільства, в тому числі і фінансова допомога, окрім позитивних наслідків, які безумовно проявляються у більш віддаленій перспективі у вигляді зростання рівня демократизації всіх сфер суспільного життя, здатна приносити великі, в тому числі і економічні дивіденди навіть у короткостроковій перспективі. Подібна стратегія дозволяє державі, особливо за ситуації обмежених можливостей, виконувати свої соціальні обов'язки, розширити зв'язки з потужними міжнародними неурядовими організаціями.

У таких сферах, як правозахист, міжнародна допомога, релігія – ефективність НУО істотно вища і фінансування надходить не тільки з державних джерел, а й від міжурядових організацій і приватних донорів. Розміщення державних замовлень серед неурядових організацій часто буває досить вигідним, тому що в цьому випадку існує можливість залучення додаткових коштів і кваліфікованих фахівців, адресного підходу до термінової допомоги, повнішого врахування потреб конкретних груп населення.

При формуванні державних програм взаємодії з неурядовим сектором до цього часу в Україні практично не брався до уваги той факт, що практична діяльність неурядових організацій в розвинених країнах вносить великий внесок у збільшення обсягів ВВП. У США бюджет понад 1 млн некомерційних організацій 1996 р. становив \$670,3 млрд,

або 8,8% ВВП. В окремих країнах, таких як Швеція, частка некомерційного сектору в економіці країни сягає 15% [4, с. 479]. Розвиток громадянського суспільства надає суттєві можливості зменшення проблем безробіття. У 1996 р. в неурядових організаціях США було задіяно 10,9 млн осіб, що становило 6% всієї робочої сили зайнятих у виробництві. При цьому кількість волонтерів склала 6,3 млн осіб.

За умови тісної співпраці державних органів з міжнародними організаціями громадянського суспільства за кризових і особливо військових станів фінансова, продовольча, медична та організаційна допомога з боку міжнародного неурядового сектору різко збільшується. Причому за такої ситуації правозахисний рух охоплює широкий спектр соціальних проблем. Він може поцілювати свою діяльність на проблеми порушення прав людини загалом, програми захисту прав ув'язнених, військовослужбовців, полонених і біженців, а також моніторинг свободи слова і легітимності виборів. Безумовним пріоритетом користуються екологічні організації.

Розуміння механізмів реалізації базових прав і свобод через приватні економічні відносини дозволяє осмислити важливу подвійну функцію, яку покликане виконувати громадянське суспільство. З одного боку, воно постійно впливає на владу з метою стимулювання розширення законодавчої бази, приведення її у відповідність до нових суспільних реалій (що особливо важливо саме за часів проведення динамічних реформ). Це означає, що влада зобов'язана створити належні інститути оперативного реагування на запити неурядової сфери.

Максимальне сприяння держави у переорієнтації громадянського суспільства на новий стратегічний напрям діяльності – розвиток етичного компоненту як у царині економічної, так і політичної діяльності – дозволить підвищити ефективність цих ключових для національної безпеки сфер суспільного життя і забезпечити реальну, а не декларовану розбудову самого громадянського суспільства в Україні. Проте на порядку денному постала проблема формування духовної атмосфери справжньої громадськості, певних моральних установок масової свідомості, які б виступали стримуючим чинником для будь-яких форм аморалізму в політиці та економіці.

Без створення в Україні реальної партійної системи навіть проведені без жодних порушень закону вибори до Верховної Ради не дадуть можливості отримати ефективний парламент. Якщо завданням держави є запровадження на законодавчому і виконавчому рівнях ефективної виборчої системи, яка б гарантувала максимально повне представництво всіх основних соціальних груп у парламенті,

то громадянське суспільство має допомагати соціальним групам об'єднатись навколо своїх спільних інтересів та проблем.

Громадянське суспільство має слугувати чинником консолідації модерної політичної нації. Одним з пріоритетних завдань є переорієнтація діяльності громадянського суспільства в напрямі забезпечення максимальної етнонаціональної консолідації. Усвідомлення концептуального зв'язку громадянського суспільства і модерної нації-держави як двох найважливіших вимірів сучасної західної демократії передбачає докорінне переосмислення державної концепції місцевого самоврядування. Підхід, який орієнтує на розкриття механізмів комунальної самоорганізації, повністю відповідає сьогодишній європейській практиці граничної актизації й ініціативи народу на основі принципів мережових структур. Політика державного сприяння розвитку громадянського суспільства повинна виходити з того, що давно назріла адміністративно-територіальна реформа [5]. Запровадження децентралізації влади дозволило б уникнути територіального розколу країни, який, за підтримки сепаратизму ззовні, вже набув характеру збройного протистояння.

3.2. Протестні рухи та феномен «Майдану» в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні

Протестні рухи відіграли значну роль в українській політиці останнього десятиліття. Лише українського «Майдану» можна розглядати як змістовний референтний символ подій, що мають певні ознаки революційних та віддзеркалюють загальну тенденцію глобалізованого світу. Майдан передусім постає, з одного боку, як специфічна синтетична форма протестного руху, що акумулює й синтезує інші, а з другого – як форма прямої демократії, що спирається на історико-культурні традиції та відроджує втрачені можливості архайчних форм у сучасному світі через широке використання технологій забезпечення комунікативного ресурсу інформаційного суспільства. Майдан став закономірним результатом розвитку протестних рухів. Цей феномен має комплексний характер, поєднуючи всі види протестних рухів із виразною домінантою конфронтаційного, однак ненасильницького характеру.

З кінця 2010 р. в Україні спостерігалось зростання кількості акцій протесту та їх учасників. Акції студентів, що пройшли в багатьох міс-

тах України, змусили уряд скасувати найбільш одіозні рішення з введення платних послуг у ВНЗ. Акції дрібних підприємців проти проекту нового Податкового кодексу переросли в найбільш з часів «Помаранчевої Революції» протестну кампанію. Податковий Майдан перетворився на загальнонаціональну акцію за вирішальної участі організацій дрібних підприємців з вимогами змінити напрям податкової політики, що згодом перетворилися на вимоги відставки уряду та критику також і інших його реформ. Переважна більшість протестних дій мали загальноприйнятні, конвенційні форми. Насильницькі ж дії становили менше 5% від усіх протестів. Найчастіше до конфронтаційної тактики вдавалися під час соціально-економічних протестів, рідше – в протестах на захист громадянських прав, насамперед, у формі страйків, перекривання руху та голодувань. Натомість в ідеологічних протестах та протестах, пов'язаних з боротьбою за владу, була більша частка як конвенційних, так і насильницьких дій, переважно у формі бійок та актів вандалізму, і менша – конфронтаційних. Більш готовими до радикальних дій були неформальні ініціативи, натомість представники інституціоналізованого «громадянського суспільства» схилилися до загальноприйнятих конвенційних форм протестів, насамперед «за логікою чисельності» (з орієнтацією на велику кількість учасників).

Огляд протестних рухів свідчить, що притаманний Майдану-2013/14 «відрив» політиків від громадянського суспільства, як і дистанція між інституціоналізованими структурами громадянського суспільства та його неформальною складовою мали місце впродовж усього періоду 2009–2013 рр., відбиваючи тенденцію поступового підвищення рівня політизації самого громадянського суспільства в його неформалізованих формах. Спостерігалася неухильна тенденція до зростання кількості негативних реакцій влади на протестні акції, включаючи застосування тиску та сили представниками правоохоронних органів та зростання кількості заборон щодо запланованих мирних заходів. Представницька демократія втрачала функцію представництва інтересів соціальних груп. Оскільки зворотній зв'язок між владою і громадою щодалі більше згасав, пряма демократія перетворювалася на єдину можливу форму встановлення контролю над владою і повернення представницькій демократії її природних рис.

Різке збільшення кількості протестних акцій, починаючи з 2012 р., поступова політизація неформальних ініціатив (починаючи з 2011 р.) і водночас загальне посилення (починаючи з 2012 р. й особливо у 2013 р.) конвенційного, цілком мирного характеру протестних акцій, поєднані з не меншим посиленням рішучості та поступовим поєднан-

ням політичних, правозахисних, ідеологічних вимог з соціально-економічними, поєднання, здійснюване не за ініціативою політиків чи навіть НУО, а за ініціативою «знизу», з боку неформалізованих ініціатив, свідчило не лише про зростання протестних настроїв, а й про перехід їх у нову якість – стійкого протистояння первинного громадянського суспільства та влади й формування стабільного неформалізованого тиску на владу як способу контролю над нею. З урахуванням цього Майдан постає як квінтесенція контролю над владою – форма прямої демократії.

Однак феномен Майдану не вичерпується його значенням як злиттям і кульмінацією протестних рухів та найвищої форми вияву прямої демократії. У своїх протестних засадах, ціннісних орієнтаціях, як і в оформленні у вигляді відродження архаїчних форм прямої демократії в новітню добу Євромайдан і Майдан-2004 мали спільну природу. Обидва явища являли собою «середовища з горизонтальною», неієрархічною структурою. Виключно мирний спротив, притаманний першому Майдану, зберігався в найекстремальніших умовах другого, навіть після побиття студентів у ніч проти 30 листопада 2013 р., реакцію на що стали масові повстання громадян по всій країні. Зберігався він і під час першого штурму Майдану загонами міліції і Беркуту в ніч на 11 грудня 2013 р., коли кілька сотень людей стримували наступ озброєних охоронців режиму. Мирний характер протесту був знищений першими пострілами і першими жертвами. Розрив між ненасильницьким характером акцій та насильством у відповідь на них з боку влади послуговував каталізатором подальшого переростання мирних акцій в насильницьке протистояння [1; 2].

В цілому Майдан став утіленням і логічним результатом основних тенденцій розвитку протестного руху в Україні. Водночас особливості українського протестного руху дозволяють кваліфікувати його вияви як локальні спроби стихійного контролю громадянського суспільства над владою. До сьогодні основою демократії в Україні, як і в цілому в країнах світу, була й залишається представницька демократія (репрезентативне народовладдя), за якої право приймати рішення громада реалізує через обраних нею представників, покликаних відстоювати інтереси виборців (різних складників громади) через знаходження політичних компромісів. Водночас представницька демократія є історичним явищем і механізмом, який уможливує участь громади в політичних процесах за умов, коли самі громади є, по-перше, складними диференційованими утворами і, по-друге, настільки великими (з розвитком міської культури та появою мегаполісів), що архаїчна безпосередність громадської комунікації стає фізично

нездійсненою. З розвитком інформаційно-комунікативних можливостей суспільств створюються й відповідні неполітичні механізми забезпечення взаємодії і зворотного зв'язку між громадою й владою та безпосереднього зв'язку – між складниками й членами громади. Що істотно відрізняє Євромайдан 2013–2014 рр. від Майдану-2004, то це ступінь використання інформаційно-комунікативного забезпечення й координації взаємодій. Навіть самий початок Євромайдану можна вважати результатом використання соціальних мереж в Інтернеті, а подальший перебіг подій вирішального мірою визначався оперативністю взаємодії в соціальних мережах, забезпечення його учасників мобільним зв'язком, залученням симпатиків і небайдужих. Соціальні мережі перетворилися на вирішальний фактор формування громадянського суспільства в Україні, вийшовши на перше місце серед агентів інформаційного впливу. Завдяки соціальним мережам стало можливим оперативне налагодження дієвої системи поширення інформації та мобілізації матеріальних і людських ресурсів.

Таким чином засоби комунікації сучасного інформаційного світу, уможливаючи повернення до безпосередньої комунікативної єдності шляхом встановлення необмеженої комунікації фактично необмеженої кількості учасників громади, становлять передумову можливості відродження архаїчних форм безпосередньої прямої демократії, що забезпечувалася безпосереднім спілкуванням в режимі не лише відтермінованого, а й реального часу. В умовах, коли на представницьку демократію накладаються жорсткі рамки політичного режиму й вона перетворюється на епіфеномен, псевдodemократію, лише підкріплене техніко-комунікативними можливостями відродження прямої демократії як вияву суверенної влади громади над політичними процесами здатне повернути розвиток суспільства в цивілізоване річище. Відтак трансформації взаємин громадянського суспільства й держави, форм і способів вияву протестних рухів у всьому світі є наслідком розгортання зальних тенденцій розвитку інформаційного суспільства в глобалізованому світі, що дозволяє прогнозувати подальше поширення й зростання ваги форм прямої демократії та ролі громадянського суспільства у структурі владних відносин.

Незважаючи на свою унікальність, феномен Майдану відповідає сучасним тенденціям розвитку протестних рухів у світі. Його подібність руху Оссуру Wall Street та спорідненість з кольоровими революціями неодноразово відзначилася науковцями. Багаторазово критикований за відсутність чіткої політичної мети, глобальний рух Оссуру, спрямований проти соціальної і економічної нерівності у будь-яких її формах, спромігся напрочуд швидко знайти широку сві-

тову підтримку. Упродовж короткого часу, з 17 вересня до 9 жовтня 2011 р., протести Оссуру прокотилися в майже тисячі міст у 82-х країнах і понад 600 громадах США. Риторика найперших вуличних протестів Оссуру, що відбулися восени 2011 р. напередодні переобрання Б.Обами, стала важливим свідченням активної політичної ангажованості молодих американців, що сприяло збільшенню участі молоді на президентських виборах у США.

Остання з форм руху Оссуру – Оссуру Central, була спрямована проти антидемократичних вимог уряду КНР щодо проведення виборів глави адміністрації в Гонконзі. Цей рух розпочався в червні 2013 р., коли стало відомо про проект урядової постанови, за якою влада Китаю вирішила відсіювати кандидатів на пост глави адміністрації Гонконгу на виборах 2017 р. У річницю першого штурму українського Майдану, 11 грудня 2014 р., Гонконзький Майдан, на кому залишилося лише кілька сотень активістів, було розігнано силами поліції. Водночас політичні діячі й аналітики вважають, що Оссуру Central, хоча й не переміг, однак і не програв, оскільки започаткував досвід боротьби за демократичні цінності.

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Масові протести: глобальні тенденції» (2014 р.) відзначено спорідненість характеристик новітніх масових протестів у всьому світі. У 2000-х рр. такі протести «набували форм з т.зв. «кольорових революцій» у країнах з гібридними політичними режимами, тригером яких були загальнонаціональні виборчі кампанії та незгода частини населення з їх офіційними результатами» [3]. Впродовж наступного десятиліття протестний рух поширився в США та країнах Європи – Великій Британії, Болгарії, Греції, Іспанії. На початку літа 2013 р. майже одночасно відбулися масштабні протестні акції у Бразилії та Туреччині. До рухів з подібною природою експерти зараховують й «арабську весну» (2011 р.).

Характерною рисою сучасних протестів вважається «горизонтальна», неієрархічна структура, що функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в Інтернеті. Унаслідок цього зменшився рівень залежності перебігу протестів від їх висвітлення традиційними ЗМІ, діяльність яких значно більш вразлива для тиску державних органів, ніж інтернет-активність. Другою істотною рисою протестів, що впливає з першої, є їх децентралізованість, відсутність явних лідерів протесту, що «суттєво ускладнює для влади як переговори з протестуючими, так і придушення протестів» [3]. При тому спостерігалася й притаманна українським протестним рухам значна дистанція між ними та інституціоналізова-

ними складниками громадянського суспільства (профспілками, НУО) і політичними партіями [4, с. 61], що не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їх перебігу.

Переважний більшість протестних рухів властивий мирний характер і застосування насильства лише у відповідь на репресивні – із застосуванням сили – дії влади та провладних активістів. «ескалація громадянського протистояння, перехід до збройної боротьби (побічним наслідком якої є тяжкі гуманітарні наслідки) відбувалися лише тоді, коли влада намагалася придушити протести шляхом непропорційного застосування сили, як це трапилось у Сирії та Ємені». До істотних рис сучасних протестних рухів слід віднести й переважання в них орієнтації на ціннісну сферу над соціальними вимогами, обстоювання базових демократичних цінностей (права людини, громад тощо на протидію соціально-економічним вимогам). У переважній кількості випадків навіть перемога протестних виступів не гарантувала від подальшого розчарування учасників масових акцій їх результатами, а висока вірогідність їх повторення – локального чи загального – зберігалася. Такою ж була логіка українського Майдану: від нечисленної «революції на граніті» й «репетиції Майдану» (акції «Україна без Кучми») до Помаранчевої революції, її послідовників (Податкового та Мовного майданів) та Революції гідності.

Нарешті варто звернути увагу на чинник широкої міжнародної підтримки таких інноваційних протестних акцій – меншою мірою з боку міжнародних структур у сфері захисту прав людини (Ради ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі тощо) і значно більшою – з боку міжнародних правозахисних організацій (Freedom House, Amnesty International, Репортери без кордонів, Світовий конгрес українців), закордонних НУО, політичних партій, широкого кола політиків, науковців, діячів культури. Підтримку Євромайдану висловлювали провідні політики ЄС, США та міжнародних організацій, посольства та окремі державні структури (наприклад, Держдепартамент США). Така підтримка мала переважно моральний характер, однак її масштабність перетворилася на один з вирішальних чинників, що забезпечували витримку й послідовність громадського протестного руху України.

Феномен Євромайдану дав потужний поштовх до активізації громадянського життя в країнах світу та виникнення нових НУО, в тому числі й міжрегіональних. Відповідність феномену Майдану основним рисам та логіці розгортання сучасних протестних рухів у світі, як і стабільність проявів «майданної демократії» в Україні не дозволя-

ють ігнорувати цей чинник і вимагають його нормативної інституціоналізації, включаючи інструментальну легалізацію можливостей впливу громадянського суспільства на владні рішення з найширшого кола питань, що означатиме значне розширення та гарантування дієвості форм прямої демократії.

3.3. Роль міжнародних (європейських) організацій у розбудові демократії в Україні в контексті підтримки інституцій громадянського суспільства

Сучасне розуміння демократії формувалося поступово, з урахуванням досвіду розвитку людства й, насамперед, політичних стандартів держав Західної Європи та Північної Америки. Поступальний прогрес цих держав визначав засади свободи і демократії, приватної власності, вільного ринку, правової держави та підтримки громадянського суспільства.

Свого часу А. Лейпгарт у своїх дослідженнях з проблем демократії довів, що станом на середину 1980-х рр. з усього кола тогочасних держав лише біля 20 були стабільними демократіями [1, р. 7-8]. Прискіпливий аналіз дає можливість констатувати, що тут має місце регіональний культурно-цивілізаційний феномен – це були держави ареалу Західної Європи та Північної Америки. У решті світу з деякими застереженнями винятки становили Японія, Індія та Ізраїль. Суспільно-політична практика останніх десятиліть дає підстави стверджувати про більш-менш успішне поширення засад демократичного розвитку у відчутно ширших географічних межах. Започатковані на рубежі 1990-х рр. трансформаційні зрушення у країнах Східної Європи стали своєрідним тріумфом демократії на континентальному боці, де доволі потужно стали стверджуватися (західно) європейські демократичні цінності.

Стосовно феномена демократії політико-правова теорія визначає декілька вимірів. Демократія постає, по-перше, формою держави; по-друге, вона є формою плюралістичної організації громадянського суспільства, висловлюючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших суспільних організацій; по-третє, виступає як політичний світогляд і відповідний суспільно-політичний рух. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної і політичної цінності, як політичного процесу тощо [2, с. 23-25]. Термін демократія слушно використовується не лише для характе-

ристики певної форми держави, а й для визначення устрою будь-якої організації, де забезпечуються рівноправна участь її членів в управлінні та прийнятті рішень.

Багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії високорозвинених держав суспільно-політичні інститути, серед них і інститут громадянського суспільства. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». Ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Як політичний світогляд демократія постає відображенням у свідомості громадян самого її змісту, часамперед, ідей свободи та рівності прав. Цей сутнісний аспект не завжди враховується при аналізі функціонування інститутів західноєвропейської демократії, особливо у випадках, коли з поля зору випадають глибинні витоки «демократичного консенсусу», які зазнають тиску соціальних конфліктів і гострої політичної боротьби.

Для незалежної України, що обрала стратегію на інтеграцію до європейського співтовариства, утвердження демократичних цінностей означає підтвердження цивілізаційної спрямованості та перспективи суспільного розвитку. Ці чинники особливо важливі з огляду на події останнього часу, коли через обрання стратегії європейського вибору наша країна та суспільство зазнали непростих випробувань. У цьому контексті розбудова розвинутого громадянського суспільства в Україні – це невід’ємна складова демократичного поступу та підтвердження належності України до європейського ареалу за культурно-цивілізаційними ознаками. Своєю чергою, як засвідчили події останнього часу, вітчизняне громадянське суспільство спроможне сприяти утвердженню демократичних засад у функціонуванні всіх владних інститутів, що й становило головний зміст Революції гідності. Зрілість громадянського суспільства виявилась у формі широкого волонтерського руху, який поширився як відповідь на зовнішню агресію та збройний конфлікт у Донбасі.

Донедавна законодавство України приділяло незначну увагу питанням громадянського суспільства. У загальній формі утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку було визначено в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. Проте державна політика у сфері формування інститутів громадянського суспільства не приділяла належної уваги налагодженню їх взаємодії з органами публічної влади, запровадженню громадського контролю за діяльністю влади, проведенню регулярних консультацій з громадськістю. Хоча з почат-

ку 1990-х рр. в Україні спостерігалось значне зростання кількості НУО, їх діяльність у багатьох випадках тяжіла до суто формальних ознак.

Умови функціонування інститутів громадянського суспільства в більшості перехідних країн відрізняються від аналогічних умов у державах з розвиненою економікою і глибокими демократичними традиціями. Що нижчий рівень демократії в перехідному суспільстві, то більше відхилень у процесі становлення НУО від загальноприйнятих норм і вищий рівень політизації «третього сектора».

Потужне піднесення громадянського протестного руху в 2013–2014 рр. виявило значний потенціал підтримки громадянського суспільства України з боку міжнародних неурядових організацій. Проте можливості співпраці українських НУО з міжнародними організаціями використовуються далеко неповною мірою.

В Україні активно діє низка міжнародних організацій, що базуються в зарубіжних країнах. Чимало з них проводять благодійну діяльність та опікуються захистом прав найменш захищених верств населення (дітей, жінок, студентства, безробітних, малозабезпечених, багатодітних, інвалідів тощо). Однією з перших організацій, що відкривали свої відділення в Україні, був «Міжнародний центр наукової культури – Всесвітня лабораторія». У 1991 р. її українське відділення отримало статус науково-дослідної установи у сфері виконання міжнародних проектів у галузях науки, техніки, екології, медицини, освіти та ін.

Прикладом створення «змішаної» організації може служити Міжнародне товариство прав людини – Українська секція. Секція була створена як міжнародна громадська організація з функціями надання правової допомоги, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, інвалідам, самотнім, особам похилого віку, сприяння гуманізації умов утримання осіб у пенітенціарних закладах, захисту невід'ємних прав військовослужбовців та їх сімей, участі в міжнародних акціях щодо захисту прав людини, поширення серед населення ідей, викладених в Загальній декларації прав людини та інших документах правозахисного змісту [3].

Представництва неурядових організацій можуть мати статус місії, створених внаслідок підписання угод з урядом України. Наприклад, відносини між Україною та Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) регулюються договором про відкриття Місії МКЧХ в Україні від 5 грудня 1995 р. Мета МКЧХ передбачає виконання завдань, окреслених Женевськими конвенціями (сприяння дотриманню положень міжнародного гуманітарного права під час

збройних конфліктів, забезпечення захисту і допомоги жертвам таких подій і їхніх прямих наслідків як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення). МКЧХ підтримує тісні зв'язки з Національними товариствами, співпрацює з ними стосовно питань, що представляють спільний інтерес, зокрема й таких як підготовка до дій під час збройних конфліктів.

У зв'язку з анексією Криму та воєнним конфліктом на Донбасі суттєва частка населення України опинилася в статусі вимушено переміщених осіб, значно зросла кількість безпритульних, у тому числі дітей та підлітків. За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань, станом на січень 2015 р. понад 1,5 млн осіб залишили свої помешкання на Донбасі та стали вимушеними переселенцями. Ці дані включають 921,6 тис. «внутрішньо переміщених осіб», зареєстрованих Міністерством соціальної політики України станом на 21 січня, та близько 600 тис. біженців на території сусідніх країн [4]. Питання допомоги переміщеним особам, надання гуманітарної допомоги та лікування поранених посідають вагомe місце в діяльності іноземних фондів та міжнародних благодійних організацій. Серед міжнародних та іноземних НУО, що активно співпрацюють зі структурами громадянського суспільства України, доцільно відзначити такі організації, як «Міжнародне товариство прав людини» (International Society for Human Right, ISHR), «Міжнародну медичну асоціацію жінок», Польсько-українську фундацію співпраці, Міжнародний альянс «Врятуємо дітей» та інші, різні за профілем та специфікою діяльності організації.

Визнаючи роль громадянського суспільства, країни розвиненої демократії системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє, по-перше, звільняти державу від реалізації окремих, обтяжливих для неї, соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів для населення. По-друге, зростає якість політичних і публічно-правових рішень через повніше врахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків рішень. Підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади. По-третє, принципи «демократії участі» забезпечують більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням [5].

Для перехідних суспільств суттєвою проблемою залишається приведення національного законодавства у відповідність з чинними міжнародними нормами та формування національних правозахисних процедур з урахуванням сучасного, передусім, європейського досвіду.

За результатами порівняльного дослідження демократичного розвитку перехідних країн (оцінка різних напрямів здійснюється за шкалою від 1 до 7 балів, де 7 балів – «найгірша» оцінка та 1 бал – «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні за останні роки значно поліпшилася: від 4,75 бала у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 бала в 2006–2011 рр. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращу оцінку відносно інших показників.

За часткою економічно активного населення, працевлаштованого в НУО, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі. За оцінкою експертів, лише близько 1% економічно активного населення України працює в НУО. У Чехії та Угорщині цей показник є майже вдвічі більший (1,7% та 2% відповідно), у Німеччині – майже у 7 разів (6,8%) [5]. Мобілізуюче значення для вітчизняних структур громадянського суспільства мають показники громадянської активності в країнах стабільної демократії, згідно з якими близько половини населення відносить себе до членів неурядових організацій (49% – у Німеччині, 54% – у Нідерландах) [5].

Оцінюючи роль міжнародних організацій у розбудові демократії в Україні доцільно відзначити їх активне сприяння діяльності громадянського суспільства та розвитку демократичних процесів. Розширення співпраці з іноземними, насамперед європейськими міжнародними організаціями, дозволяє ширше обмінюватися досвідом з іноземними колегами, використовувати позитивні практики інших країн, використовувати додаткові важелі впливу на державні структури, з метою дотримання і впровадження міжнародних норм у конкретній країні. Такі заходи розширюють можливості використання міжнародних норм та елементів прецедентного права для діяльності на національному рівні, збільшують обізнаність громадськістю України змісту важливих міжнародних документів у галузі громадянських прав, соціальних стандартів, екології тощо.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Результати проведеного дослідження дають підстави для формулювання низки висновків та узагальнень щодо поліпшення діяльності організацій громадянського суспільства в Україні, політики органів влади та діяльності міжнародних донорських організацій, зацікавлених у сприянні зміцнення та розвитку демократичних процесів.

I. Загальні аспекти

1. Ефективність допомоги з боку міжнародних організацій визначальною мірою залежить від зацікавленості в співпраці з боку органів державної влади та структур громадянського суспільства країни, що отримує допомогу. У рамках планування та виконання проектів, що пропонують та здійснюють міждержавні міжнародні організації (ПРООН, Рада Європи, ОБСЄ), підвищенню ефективності зовнішньої допомоги покликані суттєво сприяти спільне визначення та планування проектів, включаючи визначення їх цілей та способів реалізації.

2. З боку уряду України доцільно активізувати співпрацю з міжнародними неурядовими організаціями з метою сприяння реалізації проектів у галузях, що мають пріоритетне значення в контексті програми реформ. Такий підхід передбачає проведення попередніх консультацій та організацію семінарів для зовнішніх донорів з метою уточнення цілей і пріоритетів.

3. Велике значення в реалізації проектів міжнародних організацій мають просвітницька функція, популяризація позитивного досвіду іноземних країн, передача певних фахових методик і практичних висновків, а також навчання та підготовка персоналу.

4. Стає дедалі важливішою роль громадянського суспільства в контролі за прийняттям державних рішень та використанням державних коштів. У країнах розвинутої демократії владні установи системно залучають громадян та їх об'єднання до громадської експертизи, обговорення питань формування та реалізації державної політики в багатьох сферах. Громадська експертиза може використовуватися як вагомий чинник протидії корупції.

5. Активне залучення організацій громадянського суспільства дозволяє підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через повніше задоволення потреб населення, врахування альтернативних підходів, обґрунтування і передбачення можливих наслідків управлінських рішень. Підвищення якості управлінських рішень сприяє посиленню рівня легітимності органів публічної влади. НУО виконують функцію зворотного зв'язку у відносинах між владою та суспільством, забезпечуючи більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням.

6. Залучення НУО дозволяє частково розвантажувати державу від реалізації окремих, обтяжливих для неї, соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів. Приміром, у Німеччині залучення громадських організацій дозволяє державі заощаджувати біля третини вартості соціальних послуг, які беруть на себе НУО та благодійні фонди.

7. У багатьох європейських країнах неурядові організації користуються різнобічною підтримкою урядів та органів місцевого самоврядування. Підвищення ефективності взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства виглядає нагальним чинником досягнення прогресу в адаптації до європейських орієнтирів та принципів політичної організації суспільства. Головним напрямом змін у цій сфері є формування партнерських відносин між державою та структурами громадянського суспільства, включаючи участь НУО в розробці та реалізації політики реформ.

8. Структури громадянського суспільства відіграють важливу роль у захисті інтересів громадян та формуванні стандартів демократії. Стан політичної культури українського суспільства загалом відповідає стандартам «демократії участі», якій притаманна активістська культура. Зростання суб'єктивної важливості демократичних цінностей, а також підвищення самоорганізаційної активності в середовищі деяких суспільних груп свідчать про зростаюче, хоча й поступове усвідомлення громадянами потреби в громадсько-політичній діяльності.

9. Прогрес у просуванні українського суспільства до європейських стандартів передбачає не тільки законодавчу адаптацію до європейських правових норм, а й засвоєння досвіду і практичних інструментів, що використовуються в країнах розвиненої демократії при вирішенні політичних і соціальних проблем. Це передбачає вивчення суспільно-політичних аспектів функціонування ЄС та державних систем у країнах Європи та Північної Америки, використання існуючих міжнародно-правових документів та дослідження механізмів їх

імплементатії, застосування практичного досвіду міжнародних неурядових організацій та НУО зарубіжних країн.

10. Формування розвиненого громадянського суспільства є запорукою успішного демократичного розвитку та необхідним чинником просування в напрямі європейської інтеграції.

II. Функціонування та діяльність організацій громадянського суспільства

1. До основних проблем, з якими стикаються більшість українських НУО на сучасному етапі, належать брак матеріальних ресурсів, необхідність плідної співпраці з бізнесом та урядом, недостатній розвиток соціальної інфраструктури, потреби в удосконаленні чинного законодавства, дефіцит уваги до діяльності НУО з боку органів центральної та місцевої влади. Громадянське суспільство України отримує багато переваг від міжнародної допомоги, але результати взаємодії можуть бути значно вагомішими за умов активізації участі громадян у діяльності НУО при зростанні соціальної довіри, прозорості та більшої відкритості у діяльності організацій НУО.

2. В останні роки в суспільно-політичному житті України суттєво зросла роль вітчизняних НУО і європейських міжнародних організацій. Для українських НУО виглядає необхідним ґрунтовне опанування досвіду країн ЄС, й насамперед країн, які нещодавно проходили шлях адаптації до членства в ЄС і НАТО. На цьому етапі в країнах Центрально Східної Європи були створені та успішно зарекомендували себе Національні конвенції, до яких входили представники органів законодавчої та виконавчої влади, приватного сектору, НУО, ЗМІ та широких кіл громадськості. В Україні подібна спроба мала місце в дуже обмежених формах, у вигляді Національного конвенту з питань європейської інтеграції, який був організований Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) у 2010–2013 рр. як один з базових інноваційних проектів НІСД, що виконувався спільно з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) у партнерстві з Дослідницьким центром Словацької асоціації зовнішньої політики (м. Братислава) за підтримки Словацького агентства міжнародного розвитку та співробітництва (Slovak Aid). У контексті набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС постає очевидною потреба у відновленні цього напрямку з залученням широкого кола НУО.

3. Більше половини українських НУО співпрацюють з міжнародними донорськими організаціями. Зарубіжні донори вбачають у НУО вагомий каталізатор змін у суспільстві. Водночас суспільно-

політичні процеси вимагають від функціонерів та активістів НУО спеціальних знань та використання позитивного досвіду їхніх колег, включаючи міжнародні неурядові організації та іноземні НУО, залучення висококваліфікованих експертів з числа фахових науковців, аналітиків. З метою обміну досвідом слушним є проведення Всеукраїнської конференції громадських об'єднань, в межах якої доцільно передбачити кілька основних тематичних секцій.

4. Вимагає публічного обговорення питання про громадську експертизу урядових рішень, включаючи процедуру участі НУО в діалозі з органами влади щодо розробки та координації секторальних політик, аналізу змісту та ходу впровадження реформ, виконання державного бюджету, ухвалення рішень щодо освіти, медичного та соціального обслуговування. Ухилення від вирішення цих питань скорочує довіру громадян до влади та перетворює ОГС на альтернативу чи конкурента владних структур у соціальній та інших сферах.

5. Потребує подальшої інституціоналізації система зв'язків між НУО та органами державної влади, включаючи організацію громадської експертизи урядових планів та законопроектів, уточнення завдань та правил роботи громадських рад при міністерствах, парламентських комітетах, місцевих державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування. Слушною постає організація їх роботи як у формі консультативно-дорадчих органів, так і органів, що мають громадські публічно-контролюючі функції.

6. Важливий напрям, у якому роль вітчизняних НУО досі незначна і який потребує їх активного залучення, полягає в аналізі та поширенні інформації про цивільно-правові стандарти та зміни в соціальних відносинах. До цих питань належить поширення інформації про права та обов'язки громадян, правила спілкування громадян з державними органами, підвищення бюджетної грамотності, аналіз нових нормативів у сфері соціальних послуг, медичного обслуговування, тарифів у комунальній сфері, спроможність громадян вирішувати нагальні питання соціально-побутового характеру, роз'яснення можливостей громадян забезпечувати свої інтереси в комунально-побутовій та екологічній сферах. Зі свого боку звернення НУО до проблем, близьких інтересам громади, дозволять зміцнити їх роль у відносинах з владними установами, ширше залучати волонтерів та симпатиків, налагоджувати діалог з підприємцями.

7. У сенсі поширення демократичних цінностей та підвищення рівня політичної культури суспільства організаціям громадянського суспільства доцільно звернути більшу увагу на просвітницькі завдання, пов'язані з інформуванням громадян щодо їх ролі у розвитку

країни та можливостей, що надаються демократичним суспільством. Доцільно звертати увагу і на інструменти особистого впливу особи, і на ресурси впливу НУО на діяльність органів влади, а також можливості використання існуючого позитивного досвіду суспільної діяльності в Україні та поза її межами. Водночас не менш важливим напрямком діяльності НУО має стати популяризація стандартів правової держави, поваги до прав співгромадян, дотримання норм суспільної моралі та толерантності.

8. У зв'язку з воєнним конфліктом на Донбасі все більшої ваги набувають громадські організації, спроможні проводити практичні дії, пов'язані зі збором коштів, матеріалів та устаткування для постачання збройним силам, організувати навчання членів громади навичкам самооборони, підготовку заходів, що стосуються безпеки в межах міста, району, області. Можна прогнозувати, що ці ОГС, неінституціоналізовані громадські ініціативи та ініціативи нового покоління можуть невдовзі набути ознак і рис структур прямої демократії, спроможних організувати громадську думку та спрямовувати волевиявлення населення.

III. Відносини між ОГС та донорами

1. Виходячи з інтересів українського суспільства, вітчизняні НУО мають приділяти більше уваги питанням захисту прав громадян у відносинах з органами державної влади, викриттю корупційних зловживань на місцевому рівні, питанням якості соціальних послуг, медичного обслуговування, якості товарів масового споживання, якості комунальних послуг, освіти та екології. Така постановка питань має бути врахована в діалозі з міжнародними громадськими організаціями та зовнішніми донорами. Адже навіть ідеальна політична освіта, разом з поширенням знань про громадянське суспільство та інтеграційні перспективи, без реального покращення стану добробуту населення та забезпечення основних цінностей не здатна забезпечити реальну зміну якості відносин між владою, бізнесом та громадянами.

2. Зі свого боку міжнародні донорські організації мають розширити спектр організацій, які залучаються до програм за напрямом «розвиток громадянського суспільства». Вони спроможні запрошувати до участі в цих програмах лідерів і активістів неформальних громадських рухів, осередків культури, студентських та молодіжних об'єднань, представників соціальних мереж та стимулювати їх співпрацю з бізнес-асоціаціями.

3. У зв'язку з поступовим скороченням фінансування з боку міжнародних донорів, ОГС доцільно використовувати можливості фор-

мування нових стратегічних партнерств, включаючи встановлення відповідних відносин з приватним сектором.

4. Використання успішних моделей співробітництва ОГС з міжнародними організаціями передбачає:

- адекватний розрахунок ціни виконання проектів, кошторисів робіт і послуг;
- чітке визначення адміністративних витрат у структурі проектів та діяльності всієї організації;
- визнання відповідальності за висновки, рекомендації та інші результати своєї роботи;
- цікаве «рекламне» оформлення результатів проектів;
- прозору організацію діяльності ОГС, забезпечення публічної звітності про діяльність ОГС;
- готовність поширювати досвід, проводити зустрічі та семінари, навчання активістів та підтримувати інші успішні практики.

5. З метою поліпшення взаємодії зі структурами громадянського суспільства в Україні діяльність донорських структур потребує певних змін, включаючи:

- скасування заздалегідь встановлених обмежень на розмір грантів, що надаються ОГС на проведення досліджень стратегічного характеру, передбачення можливості надання на ці цілі довгострокових грантів;
- запровадження «вільних конкурсів» на здобуття грантів на проведення досліджень без спеціального жорсткого визначення їх тематики;
- розширення практики надання ОГС інституційних грантів на підтримку діяльності на засадах ротації;
- виділення коштів на проведення регулярних соціологічних досліджень громадської думки з найважливіших проблем суспільного життя з наданням грантів на такі дослідження позачергово тим ОГС, що здійснюють їх регулярно.

IV. Відносини між ОГС та державою

1. Необхідним є чітке визначення випадків, що потребують проведення обов'язкової експертизи суспільно значущих рішень, ухвалюваних різними гілками влади. З метою сприяння суспільному діалогу доцільне створення профільних консультативних рад при президентові України, а також відновлення діяльності Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства при президентові України.

2. З урахуванням суспільних змін потребує уточнення зміст «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства», затвердженої указом Президента України № 212/2012 від 24 березня 2012 р.

3. Необхідне інституціональне забезпечення загальнонаціональних дебатів щодо реалізації інтеграційного курсу з ЄС за участю широкого кола представників наукового, експертно-аналітичного середовища та НУО. Як платформа для формування спільних «національних» позицій з питань, пов'язаних із загальною політикою щодо ЄС та відносинами з його інститутами, може виступати оновлений Національний конвент з питань європейської інтеграції. Результатом діяльності конвенту мають стати рекомендації з окремих напрямів відносин з ЄС, які надаватимуться державним органам та профільним установам.

4. За участі ОГС доцільно підготувати проект змін до національного законодавства про діяльність неурядових організацій, як вітчизняних, так і зарубіжних. Оновлене законодавство має поліпшити нормативно-правову базу для успішного розвитку та підтримки демократичних процесів у країні. Законодавчі зміни мають полегшити питання фінансування НУО, включаючи розширення їх можливостей використовувати власні грошові надходження для фінансування статутної діяльності. Суттєвими кроками назустріч НУО могли б стати зменшення податкового навантаження за офіційно працевлаштованих працівників та сприяння розвитку соціального підприємництва.

5. Слушним постає широке залучення НУО до розробки концепції електронного уряду та вдосконалення його складових елементів у процесі реалізації.

6. Доцільно розглянути питання про запровадження на рівні середньої та вищої школи заходів громадянської освіти (включити до програм гуманітарних факультетів ВНЗ спецкурси з питань громадянського суспільства, використовувати тематику громадянського суспільства на виховних годинах у загальноосвітніх школах).

7. На певному етапі пропонується розширити сферу застосування конкурсних процедур фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів, взявши за зразок країни ЦСЄ. З цією метою доцільно створити Національний фонд розвитку громадянського суспільства, який спрямовуватиме діяльність НУО в пріоритетних сферах.

8. Попередження загострення стосунків між політично активними групами громадянського суспільства та урядом потребує впровадження механізмів суспільного діалогу та деліберативної демократії:

– залучення суспільних груп, чиї інтереси зачіпають реформи, до участі у процесі підготовки управлінських рішень;

– обов'язкового оприлюднення інформації стосовно домовленостей, досягнутих у результаті консультацій з представниками зацікавлених суспільних груп;

– проведення комплексних інформаційних заходів, спрямованих на роз'яснення населенню цілей і змісту запланованих реформ.

9. Поліпшенню умов суспільного діалогу в триаді «особа-суспільство-держава» сприятиме інформаційна кампанія, спрямована на роз'яснення змісту та популяризацію ідей відкритого урядування серед населення (через ЗМІ, реалізацію освітніх заходів і т. п.). Під час кампанії доцільно акцентувати увагу на можливостях, що їх надає відкрите урядування пересічним громадянам, а також на тому, яким чином впровадження його засад дозволить громадянам реалізувати власні права та потреби.

10. Інформуванню громадян з суспільно значимих питань покликано сприяти створення єдиного порталу доступу до публічної інформації. При його розробці слушним стане врахування реальних інформаційних потреб населення з врахуванням результатів роботи органів виконавчої влади із запитами громадян, які мають місце на даний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

1. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. Монографія / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К. : Парламентське видавництво, 2006. – 412 с.; Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. Монографія / За заг. ред. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.; Культурно-цивілізаційний простір Європи і України: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / За ред. А.І. Кудряченка. – К. : ІСД НАНУ, 2010. – 343 с.; Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Монографія / За ред. А.І. Кудряченка; ІСД НАН України. – К. : Фенікс, 2011. – 632 с.; Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: зб. наук. пр. / За заг. ред. А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К. : Фоліант, 2012. – 465 с.; Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: моногр. / Кер. авт. кол., наук. ред А.І. Кудряченко; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К. : Фенікс, 2014. – 444 с.

2. Статут Ради Європи від 5 травня 1945 р. // Действующее международное право. – Т. 1. – М., 1996. – С. 707–717.

3. Хартія засадничих прав Європейського Союзу // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору). – К. : «К.І.С.», 2010. – С. 485–501.

4. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. – К. НІСД, 2012. – С. 4–5.

Частина I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Засадничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи

1. Lijphart A. Democracies Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries. – Neu Haven, London: Neu Haven, London: The University Press, 1984. – P. 7–8.

2. Лаврігіна Н.А. Демократія: реалії versus утопії / Монографія. – К., 2008. – С. 23–25.

3. Хабермас Ю. Демократия. Нравственность. Разум. Московские лекции и интервью. – М.: Academia, 1995. – 265 с.
4. Schumpeter J. Capitalism, Socialism, Democracy. – N.Y.: Harper and Brothers, 1962. – P. 250.
5. Berdeau G. La democratie. – Neuchatel, 1966. – P. 7.
6. Maranini G. Storia del potere in Italia. – Firenze, 1983. – P. 10.
7. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг.ред. д.філ.н., проф. Ф.М.Рудича. – К. – 2006. – 412 с.; Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг.ред. д.і.н., проф. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.; Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку. Монографія. – К., 2010. – 343 с.
8. Основной Закон Федеративной Республики Германия. – Берлин. – 2007. – С.13.
9. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. //Голос України, 10 січня 2001 р. – № 3 (2503). – С. 6-8.
10. Статут Ради Європи від 5 травня 1945 р. // Действующее международное право. Т.1. – М. 1996. – С. 707-717.
11. Право Европейского Союза. Учебное пособие / Под ред. Кашкина С.Ю. – М. : ТК Велби, Проспект, 2009. – 304 с.
12. Штратеншультге Е.Д. Европейський Союз. Факти та зв'язки. – С. 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edes@eab-berlin.eu>.
13. Кудряченко А.І. Політичні режими і форми державного устрою у державах розвинутої демократії (на прикладі Західної Європи) / Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз. Монографія. За ред. проф. Ф.М. Рудича. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 399 – 422 с.
14. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. – К. НІСД, 2012. – С. 4–5.
15. Кудряченко А.І. Міжнародні відносини та імперативи розвитку Європи у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття / Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. Монографія, ІЄД НАН України. – К. : Фенікс, 2011. – С. 72.

1.2 Класифікація міжнародних організацій та специфіка їх співробітництва з інститутами громадянського суспільства

1. Устав ООН. Глава Х: Экономический и Социальный Совет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter10.shtml>
2. Резолюция ЭКОСОС 1996/31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/1996/r1996-31.pdf>

1.3. Еволюція діяльності міжнародних організацій в Україні

1. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна станом на 01.07.2014 / Міністерство закордонних справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>

2. Участь України у міжнародних організаціях / Міністерство закордонних справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations>

3. United Nations Millennium Declaration. 18 September 2000 / Resolution adopted by the General Assembly : Fifty-fifth session. A/RES/55/2 [without reference to a Main Committee (A/55/L.2)]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>;

4. Національні ЦРТ / Представництво ООН в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/millennium-development-goals/ukrainian-mdgs>

5. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 роки. 23 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b25

Частина II. НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОГС В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Міжнародні організації та ОГС в Україні: напрями співробітництва та механізми взаємодії

1. Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ediproj/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/ks_opfg_0115.htm

2. Зеленина Е. Вместе весело шагать... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://timeua.info/210711/43956.html>

3. Роль третього сектора в процессе интеграции Азербайджана в Европу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilyasafandiyev.com/ru/predsedatel-fonda/stati>

4. Мерсиянова И. Статистический портрет некоммерческого сектора России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opec.ru/1320628.html>

5. National and International Mechanisms of Funding Civil Society. International Practices on Confidence-Building Measures between the State and Civil Society. – К. : Phoenix, 2011. – 304 p.

6. Конкурс «Организаційний розвиток регіональних ОГС» від ПРООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gurt.org.ua/news/grants/19582/>

7. The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EE_2013_CSOSI_FullReport.pdf

8. Bekeshkina I. Making Ukrainian Civil Society Matter: Enabling Ukrainian NGOs to absorb international assistance. A review of capacity gaps and needs for institutional support / I. Bekeshkina, P. Kazmierkiewicz. – Warsaw : Institute of Public Affairs. – 2012. – 58 p.

9. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 6. – С. 24-35.

10. Palyvoda L. Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2010) / L. Palyvoda, S. Golota. – Київ: «Kupol». – 2010. – 118 p.

2.2. Інституційна роль провідних міжнародних організацій у підтримці організацій громадянського суспільства в Україні

1. Красносільська А.О. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: Методичні рекомендації / А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермошенцева, О.Л. Ващук; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.

2. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page18>

4. Слинько Н., Саєнко О. Бюджетна підтримка ЄС в Україні: участь громадянського суспільства. Під заг. ред. Н. Старостенко. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2014. – 32 с.

5. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства України в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ccs-tck.org.ua/storage/books/2013_ukraine_ukr.pdf

6. Благодійницький сектор набирає обертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufb.org.ua/sektor-blagodijnosti/blagodijni-organizacij/analitichni-materiali-blagodijnix-organizacij.htm?id=3241>

7. Наша діяльність в Україні. Демократія, права людини та врядування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usaid.gov/uk/where-we-work/europe-and-eurasia/ukraine/democracy-human-rights-and-governance>

8. Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «ЄДИНАННЯ» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isar.net.ua>

9. Гариша лінія для громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/gariacha-liniia-dlia-gromadskikh-organizatcii>

10. Розвиток громадянського суспільства знову на часі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/rozvitok-gromadianskogo-suspilstva-znovu-na-chasi>

2.3. Підтримка ОГС міжнародними організаціями в Україні та постсоціалістичних країнах

1. Деятельность международных организаций в контексте развития гражданского общества в Казахстане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yvision.kz/post/388781>

2. Конвенция о защите прав человека и основных свобод измененная и дополненная Протоколом № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/005.htm> 4.

3. Основные тенденции развития неправительственных организаций Таджикистана, роль международных организаций в развитии гражданского общества в Таджикистане, оценка потенциала. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tabiatn-arod.ru/lastnews1.htm>

4. Council Regulation (EC) № 168/2007 of 15 February 2007 establishing a European Union Agency for Fundamental Right // OJ L, 53, 22.2.2007. 11

2.4. Система та механізми функціонування ОГС у країнах світу

1. The Comparative Nonprofit Sector Project / Center for Civil Society Studies at the Johns Hopkins Institute for Health and Social Policy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccss.jhu.edu/research-projects/comparative-nonprofit-sector>

2. National Taxonomy of Exempt Entities (NTEE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nccs.urban.org/classification/ntee.cfm>

3. The International Classification of Nonprofit Organizations (ICNPO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adm-cf.com/jhu/pdfs/CNP_Working_Papers/CNP_WP19.pdf

4. Сравнительная таблица законодательств некоторых государств, регулирующего деятельность НПО. Международные акты о правовом статусе НПО. Официальный сайт МИД РФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-npo.nsf/makts>

5. Кондаурова В. Специфика функционирования неправительственных организаций в Европейском Союзе: специализация, проблемное поле, перспективы развития. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pandia.org/text/78/051/29126.php>

6. Salamon L.M., Anhier H.K. and others. Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector / The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies. – Baltimore, 1990.

7. Руководство для НПО. Гл. 1: Создание и поддержание работы неправительственной организации: Публикации / Государственный департамент США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

iipdigital.usembassy.gov/st/russian/publication/2013/02/20130207142230.html#axzz3WMsJ4C6I

8. Руководство для НПО. Гл. 6: Партнерство с другими НПО и правительством: публикации / Государственный департамент США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/publication/2013/02/20130211142361.html#axzz3WMsJ4C6I>

9. Non-governmental organizations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=330>

10. Progress Programme [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=987>

11. Cooperation with Civil Society [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/human_rights/cooperation_with_ngo/index_en.htm

12. Lundberg E., Brundin P., Amnå E., Bozzini E. European civil societies and the promotion of integration. Leading practices from Sweden, Great Britain, the Netherlands and Italy. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oru.se/PageFiles/31541/European%20civil%20societies%20and%20the%20promotion%20of%20integration,%20Leading%20practices%20from%20Sweden,%20Great%20Britain,%20the%20Netherlands%20and%20Italy.pdf>

13. Громадянське суспільство в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://eu.prostir.ua/files/1230119510977/civil%20society%20in%20EU-Ukraine%20association%20agreement.pdf>

14. Civil Society and Governance in Europe: From National to International Linkages. – London, 2008. – 288 p.

Частина III. ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОЗБУДОВУ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Стратегія реформування вітчизняної системи державної підтримки розвитку ОГС

1. Сироткин В. Франция: 200 лет без Бастилии / В. Сироткин. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 205 с.

2. Мэннинг Н. Реформа государственного управления: международный опыт / Н. Мэннинг. – М. : «ВЕСЬ МИР», 2003. – 496 с.

3. Социальная Европа в XXI веке. – М. : Издательство «Весь Мир», 2011. – 528 с.

4. Політика європейської інтеграції. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.

5. Франция. В поисках новых путей. – М. : «Весь Мир», 2007. – 624 с.

3.2. Протестні рухи та феномен «Майдану» в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні

1. Галактіонова І. Громадянська непокоря як явище в сучасній політичній культурі суспільства / І. Галактіонова // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – 2008. – № 1-2. – С. 80–85.

2. Галушко К. Соціальні мережі як джерела вивчення організації та функціонування Євромайдану: досвід вивчення та перспективні методи-ки опрацювання джерельної бази / К. Галушко, Н. Зорба; Семінар «Євромайдан як культурний феномен руху протесту: джерела, методи, перспективи дослідження»: післямова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/?p=3245>

3. Паламарчук М.О. Масові протести: глобальні тенденції. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1258/>

4. Яницький О.Н. Митинги повсюду: реабілітація громадянського активізму в Росії / О.Н. Яницький // Общественные науки и современность. – 2012. – № 3. – С. 58–68.

3.3. Роль міжнародних (європейських) організацій у розбудові демократії в Україні в контексті підтримки інституцій громадянського суспільства

1. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. – New Haven, London : Yale University Press, 1984. – 229 p.

2. Латигіна Н.А. Демократія: реалії versus утопії: Монографія. – К. : Київськ. націон. торг.-екон. ун-т., 2008. – 400 с.

3. Філії та відділення іноземних організацій, які діють на території України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/16790422/pravo/filii_viddilennya_inozemnih_organizatsiy_yaki_diyut_teritoriyi_ukrayini#60

4. Кропман В. ООН: Число беженцев из Донбасса превысило 1,5 миллиона человек / Deutsche Welle. 24.01.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/оон-число-беженцев-из-донбасса-превысило-15-миллиона-человек/a-18212401>

5. Вінніков О.Ю. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні. / О.Ю. Вінніков, А.О. Красносільська, М.В. Лациба; Український незалежний центр політичних досліджень. – К. : Агенство «Україна», 2012 – 80 с.

ОПУБЛІКОВАНІ АВТОРАМИ ДОПОВІДІ ПРАЦІ ЗА ТЕМОЮ: «РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ»

1. *Кудряченко А.І.* Зasadничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. // Віче – 2015. – № 2 (382). – С. 3–7.
2. *Метельова Т.О.* Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства і форма прямої демократії: світові тренди та український досвід // Віче – 2015. – № 4 (383). – С. 2–5.
3. *Метельова Т.О.* Протестні рухи та феномен «Майдану» в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні // Трибуна – 2014. – № 5-12. – С. 35–39.
4. *Солошенко В.В.* Діяльність європейських неурядових організацій в Україні // Віче – 2015. – № 2 (382). – С. 11–15.
5. *Богданович І.І.* Підтримка організацій громадянського суспільства міжнародними організаціями в Україні та постсоціалістичних країнах // Віче – 2015. – № 6 (386). – С. 2–6.
6. *Пошан Я.І.* Роль проекту «Об'єднуємося заради реформ» у розвитку організацій громадянського суспільства в Україні // Віче – 2015. – №4 (384). – С. 16–20.
7. *Ткаченко І.В.* Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця // Віче – 2015. – № 2 (382). – С. 15–19.
8. *Миклашук І.М.* Підтримка громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи // Віче – 2015. – № 4 (384). – С. 6–10.
9. *Клименко О.А.* Особливості механізмів діяльності організацій громадянського суспільства в країнах розвинутої демократії // Віче – 2015. – №6 (386). – С. 12–15.
10. *Розумюк В.М.* Громадянське суспільство і зовнішня політика. // Віче – 2015. – № 2 (382). – С. 7–11.
11. *Шморз О.О.* Державна політика розвитку громадянського суспільства як чинник формування загальної антикризової стратегії // Віче – 2015. – № 2 (382). – С. 19–24.
12. *Врадії О.С.* Ключові напрями співробітництва міжнародних організацій та ОГС в Україні // Віче – 2015. – № 6 (386). – С. 7–11.
13. *Юлстов С.В.* Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири // Віче – 2015. – № 4 (384). – С. 11–15.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Кудряченко Андрій Іванович (керівник авторського колективу) – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (вступ, п. 1.1., висновки)

Богданович Іван Іванович – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора з науково-організаційної роботи та загальних питань ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.3.)

Бульвінський Андрій Григорович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.1.)

Врадій Олексій Сергійович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень (п. 2.1.)

Клименко Олена Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.4.)

Метельова Тетяна Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент, в.о. заступника директора з наукової роботи ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.3. 3.2.)

Миклашук Ігор Миколайович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.2.)

Розумюк Володимир Михайлович – кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 1.2.)

Самойленко Сергій Григорович – кандидат історичних наук, Заступник директора Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України (п.1.1., висновки)

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, учений секретар ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 3.3.)

Тарченко Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 2.4.)

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут-всесвітньої історії НАН України» (п. 1.3.)

Фоцан Ярослав Ігорович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут-всесвітньої історії НАН України» (п. 2.2.)

Шморгун Олександр Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (п. 3.1.)

Наукове видання

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Аналітична доповідь

Керівник авторського колективу,
доктор історичних наук, професор *Кудряченко А.І.*

Відповідальний редактор,
кандидат історичних наук, доцент *Толстов С.В.*

Наукові редактори,
доктор політичних наук, професор *Зеленько Г.І.*
кандидат філософських наук, доцент *Метельова Т.О.*
кандидат історичних наук, доцент *Солошенко В.В.*

Оригінал-макет підготовлено
в Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України»
01030, Київ-01, вул. М. Грушевського, 4.

Підписано до друку 07.05.2015. Формат 60х84 1/16.

Папір офсет. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 4,9. Умовн. друк. арк. 3,4.

Наклад 100 прим.

Видавець Михайленко

Тел.: (067) 537-32-09

E-mail: info@v-m.com.ua

Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 4376 від 27.07.2012 р.

Віддруковано у **ПАТ «ВІПОЛ»**

Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60

Свідчення про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 4404 від 31.08.2012 р.